

## De wereld volgens Peter Vanderbruggen

Kort voor de "affaire Dutroux" losbarstte, leek het erop dat hét schandaal van 1996 zich in de financiële wereld zou afspelen. Begin augustus raakte immers bekend dat tientallen miljarden door de KBLux beheerd zwarte Belgische franken, boven water waren gekomen. Of beter gezegd, ter ore van de Bijzondere Belastinginspectie. Het zou gaan om 233 dossiers, zowel van vennootschappen als van particuliere personen. Bij deze laatsten viel de naam van niemand minder dan Jan Huyghebaert, een eminent lid van het Vlaamse establishment en voorzitter van de holding Almanij, die zowel de Kredietbank als haar Luxemburgse zuster controleert. Maar ook hier dook de naam Delcroix op, in deze vertegenwoordigd door Jozef en Herman, broers van. Guido Despiegelaere schreef medio augustus in Knack: "De affaire is een klap voor het "gedoogbeleid" dat de financiële autoriteiten ten aanzien van fiscaal paradijs Luxemburg voeren. Iedereen weet wat in Luxemburg gebeurt — de uitzonderingen kunnen bij hun plaatselijk bankkantoor alle inlichtingen krijgen — maar geen overheid treedt ooit op. Voorzitter Jean-Louis Duplat van de Commissie voor het Bank- en Financiewezen (CBF) schijnt Luxemburg niet te kennen, de opperste bankcontroleur had in twintig jaar geen Luxemburgs probleem."

Even later heeft hij er wél een: begin september brengt de politieke nieuwsbrief Faxtueel uit dat de CBF een "geheime" spaarpot van 800 miljoen frank bezit, waarvan ongeveer 140 miljoen werd belegd in een Luxemburgse bevek (beleggingsvennootschap met veranderlijk kapitaal). De heer Duplat verklaart: "Achteraf bekeken was de belegging in een Luxemburgse bevek misschien

niet zo verstandig. Maar toen de Commissie in 1993 die beslissing nam, was dat omdat we het geld van onze geadministreerden optimaal wilden beleggen. Nadien hebben we ook onmiddellijk beseft dat dit niet voor herhaling vatbaar was."

En veertien dagen later is het wéér prijs. Dit keer komt Erik Goethals, de voorzitter van voetbalclub Eendracht Aalst, in moeilijkheden door het imploderen van een illegaal beleggingscircuit. Klanten die aasden op een hoger rendement voor hun overwegend zwart geld, plaatsten dit bij een Zwitserse fiduciaire vennootschap, de Société de Gestion de Patrimoines (Sogespas), die het geld zou hebben belegd in Luxemburg, onder andere via rekeningen bij de KBLux. Sogespas raakte in betalingsmoeilijkheden en de gretige beleggers verloren waarschijnlijk ettelijke honderden miljoenen. "Die activiteiten hebben niets te maken met de activiteiten van de Aalsterse beursvennootschap Goethals & Co, waarvan Goethals voorzitter is", schrijft De Standaard op 13 september... Een dag later zorgt Guy Elewaut, hoofdredacteur van de Financieel-Economische Tijd voor een duidingsedito, waarin hij stelt: "Vele Vlaamse beleggers zijn er maar niet van te weerhouden hun vertrouwen én hun vermogen toe te vertrouwen aan de grootste beunhazen. De snelle naoorlogse opgang van "arm Vlaanderen" heeft te vaak geleid tot een cultuur van "nouveaux riches", die niet geleerd hebben verstandig om te gaan met hun vermogen. De economische ontvoogding is onvoldoende gepaard gegaan met een financiële. De Vlaamse onvolwassenheid rond financiën uit zich in het bijzonder in de omgang met "zwart geld". Onmiskenbaar heeft Vlaanderen een deel van zijn economisch succes te danken aan de dynamiek van zijn "zwarte activiteiten", maar de

fiscale fobie van de Vlamingen heeft tot excessen geleid die helemaal niet kunnen verklaard worden door de grote geldhonger van de Belgische autoriteiten.”

Die hang naar ontwijking en ontduiking van belastingen is natuurlijk geen typisch Vlaams of Belgisch verschijnsel, het is steeds meer een mondiaal gegeven dat aan belang wint. In het meest recente nummer van World Economic Outlook (oktober 1996) van het Internationaal Monetair Fonds, wordt nogmaals gewezen op de anomalieën in de wereldbetalingsbalans. Die zou normaal op nul moeten uitkomen omdat betalingen en ontvangsten elkaar wereldwijd opheffen. Rapporterings- en tijdsverschillen, weglatingen en vergissingen kunnen altijd voor een relatief kleine onnauwkeurigheid zorgen, maar in werkelijkheid is de afwijking veel te groot om door die factoren verklaard te worden. Indien men de wereldbetalingsbalans meer gedetailleerd bekijkt, merkt men dat een zeer groot deel van het “zwart gat” veroorzaakt wordt door het feit dat veel meer beleggingsinkomen wordt uitbetaald dan ontvangen. Uiteraard is dit onmogelijk. De afwijking geeft dus een benaderend beeld van gesjoemel op wereldschaal. Voor de periode 1990-1994 bedroeg dit samengeteld 547,4 miljard dollar zwart inkomen. En dat is dan nog een onderschatting want het is onwaarschijnlijk dat aan de kant van de “uitbetalers” alles zou aangegeven worden. Daarin zit dus zowel het geld van de KBLuxgangers en de Goethalsbeleggers (toen alles nog goed ging), middelgrote en vermogende spaarders en KMO's, als de enorme sommen die door het echte misdaadmilieu worden versluisd. Volgens een andere studie van het IMF, die eind juni verscheen, wordt momenteel jaarlijks ongeveer 500 miljard dollar (of 2% van het wereldproduct) witgewassen in het internationale financiële circuit, geld dat afkomstig is van de drugs- en wapenhandel, prostitutie en corruptie. Het spreekt vanzelf dat het grootste deel van de transacties van de “onvolwassen Vlamingen”, de Russische mafia en de Latijns-Amerikaanse drugsbaronnen verlopen over de steeds talrijker wordende belastingparadijzen.

Over deze bijzondere plekken schreef Peter Vanderbruggen, correspondent in New York voor

de Financieel-Economische Tijd en het Nederlandse Financieele Dagblad, vorig jaar een boek dat vooral interessant is voor wie een snelle kijk wil krijgen op de problematiek. Zegt Vanderbruggen: “Dit boek is een poging om een tip van de sluier op te lichten. Het is de neerslag van een zoektocht die verscheidene jaren in beslag heeft genomen. Wat begon als een hobby is uitgegroeid tot een passie, een passie om meer te leren over de financiële stromen die het raderwerk van het internationale financiële systeem smeren, en over de donkere kanten van dit systeem” (p. 9).

Belastingparadijzen bestaat in feite uit twee delen. Van pagina 185 tot 259 geeft de auteur korte beschrijvingen van 55 belastingparadijzen, van Andorra tot Zwitserland, en soms gaat het inderdaad om exotische localiteiten in de letterlijke betekenis van het woord, zoals de Britse Maagdeneilanden of Western Samoa.

In het eerste deel van het boek behandelt Vanderbruggen de verschillende aspecten die verbonden zijn aan “fiscale optimalisering”. In feite dienen drie vormen van belastingparadijzen onderscheiden te worden. “Ten eerste zijn er de belastingparadijzen pur sang, waar individuen noch vennootschappen aan enige belasting onderworpen zijn. De Kaaimaneilanden en de Bahamas, maar ook Andorra, zijn voorbeelden van dergelijke tax paradises. Daarnaast zijn er de tax shelters [ook wel tax resorts genaamd, PV], die wel belastingen heffen op individuen en bedrijven die er hun domicilie hebben, maar die een uitzondering maken voor ondernemingen die geen activiteit ontplooiën binnen de grenzen van het desbetreffende land. Dit is bijvoorbeeld het geval in Hong Kong, Panama en Jersey. Tenslotte zijn er ook landen die belastingvoordelen toekennen aan welbepaalde activiteiten of vennootschapsvormen, de zogenaamde tax havens. Deze laatste categorie is het ruimst en meteen ook het moeilijkst vast te pinnen. Afhankelijk van de gehanteerde maatstaven komen niet alleen Luxemburg en Liechtenstein, maar ook België en Nederland hiervoor in aanmerking.” (pp. 15-16)

Vanderbruggen beschrijft de verschillende technieken (de Delaware-constructie, de Ierland-route, de Dutch Sandwich...) die gebruikt worden

om geen of zo weinig mogelijk belastingen te betalen. Het ligt voor de hand dat de grens tussen ontwijking en ontduiking, tussen fiscale spitstechnologie en fiscale fraude uiterst dun is. Hoewel Vanderbruggen het niet expliciet stelt en het waarschijnlijk ook niet denkt, blijkt toch uit de lectuur van vele passages dat het vaak vertelde verhaal over de vrije markteconomie die de beste garanties biedt voor het vrijelijk circuleren van een maximale hoeveelheid informatie, een mythe is. Concurrentie en winstmaximalisatie, twee essentiële ingrediënten van de vrije markt, leiden tot concentratie en centralisatie van eigendom enerzijds en tot geheimdoenerij en informatievervalsing anderzijds. De perikelen van de Franse groep Schneider tonen die relatie tussen kapitaal en verhulling nog maar eens aan. Vanderbruggen vraagt het zich blijkbaar ook af: "Hoewel Schneiders camouflagetruc op zich natuurlijk niet strafbaar is in België, stemt het verhaal wel tot nadenken. Als een Belgisch beursgenoteerd bedrijf erin slaagt om actief te zijn in de Zaïrese mijnbouw zonder dat de Zaïrese autoriteiten noch de Belgische aandeelhouders daar weet van hebben, wat schuilt er dan nog allemaal achter de balansen van grote internationale bedrijven?" (p. 103)

Op het einde van het eerste deel gaat Vanderbruggen even, maar mijn inziens te oppervlakkig, in op de pogingen van de Belgische overheid om belastingontwijking te bemoeilijken en fraude te bestrijden. Met name behandelt hij de invoering in 1993 van de regel van de "economische realiteit". Dit betekent dat transacties of constructies die louter om fiscale redenen zijn opgezet niet langer aanvaard worden, met als resultaat dat "belastingplanning" in België aanzienlijk bemoeilijkt werd. Vanderbruggen: "Belastingontwijking anno 1995 is een miljardenbusiness waar een leger advocaten, bankiers en adviseurs een vette kluif aan hebben. Fiscalisten onderscheiden enerzijds belastingontwijking en anderzijds belastingontduiking. Ontwijking is het legaal beperken van de belastingen die men betaalt. Iedereen heeft immers het recht om de minst belaste weg te kiezen — in de mate dat hij daarmee niet ingaat tegen de economische realiteit. Belastingontduiking daarentegen is

fraude, of het simpelweg verbergen van belastbare inkomsten. tussen beide begrippen ligt een grijze zonde waarin enkel duur betaalde fiscalisten hun weg kennen." (p. 172)

En wat wil nu het geval? Peter Vanderbruggen, die niet alleen het diploma van handelsingenieur aan de Leuvense universiteit behaalde, maar ook het getuigschrift "Master in Tax Management" aan de Vlaamse Economische Hogeschool veroverde, schreef dit jaar een nieuw boek *De Europese Leugen*. De onzin van de Europese muntunie.

In dat werkje treft de koper een kaartje aan dat hem bij terugzending naar Greenwich Capital Ltd, gevestigd in Suite 2411 in Wall Street nummer 67, een gratis proefnummer van *Offshore Investor* oplevert. *Offshore Investor* is een initiatief van Peter Vanderbruggen en is naar eigen zeggen bestemd "voor de belegger die verder kijkt dan zijn Europese achtertuin. Het blad besteedt uitgebreid aandacht aan de internationale financiële markten en leidt zijn lezers naar de beste winstopportunities waar ook ter wereld." De reeds wat getaanden onder ons herinneren zich nog vaag de vervlogen periode, toen de uitgeverij die nu deze zelfpromotie steunt, boeken uitgaf zoals "Wat zoudt gij zonder 't werkvolk zijn?". Maar ja, er kwamen nieuwe tijden, Kritik werd opgeslokt door Meulenhoff, en zoals de FET-correspondent in New York, Peter Vanderbruggen dus, op 3 december nog schreef over de spectaculaire koersstijgingen op Wall Street: "De gangbare verklaring komt erop neer dat bedrijven hun aandeelhouders steeds meer belonen ten koste van hun arbeiders. Dat aloude conflictmodel tussen kapitaal en arbeid houdt echter steeds minder steek nu steeds meer Amerikaanse arbeiders via beleggingsfondsen in aandelen beleggen."

"De Europese Leugen" wil een poging doen om de andere kant van de Europese medaille te belichten. De stellingen en opinies die in dit boek aan bod komen, zijn grotendeels afkomstig uit het kamp van de critici. Noem ze Euro-sceptici, contrarians of als je wil 'lastige mensen'. Dat is met opzet zo. Wie de officiële standpunten wil kennen, kan terecht bij de waterval van officiële persberichten. Europa verdient dat er rond het onderwerp van de EMU een eerlijke, tabeloze

discussie wordt gevoerd. Hopelijk kan dit boek daar een beetje toe bijdragen.” (p. 13) Dat is maar de vraag. Want eerstens komen slechts de stellingen en opinies van één genre critici aan bod en tweedens worstelt het boek met het probleem dat het ofwel te lang, ofwel te kort is.

Het is te lang omdat de centrale stelling die verdedigd wordt tegen de EMU-constructie, onder de vorm van een vlot leesbaar artikel van een twintigtal pagina's kan gepresenteerd worden. Die stelling, waarvan de Canadese econoom Robert Mundell één der bekendste aanhangers is, luidt dat een optimale muntzone veronderstelt dat aan een aantal fundamentele voorwaarden wordt voldaan: vrij verkeer van goederen, kapitaal en arbeid, en een centraal monetair en begrotingsbeleid. “Deze voorwaarden werken in twee richtingen. Aan de ene kant zijn het noodzakelijke voorwaarden opdat de economieën van de landen in de muntzone voldoende naar elkaar zouden toegroeien. Zolang die convergentie niet volledig bereikt is, vormen ze echter tegelijk een stelsel van veiligheidskleppen die het evenwicht herstellen, wanneer externe economische schokken de muntzone overhoop halen. Die veiligheidskleppen vormen een alternatief voor de allerbelangrijkste economische veiligheidsklep — de wisselkoersflexibiliteit- die verdwenen is door de invoering van de muntzone.” (p. 92)

“De economie van een uitgestrekte vrijhandelszone zoals de Europese markt, is vergelijkbaar met een stelsel van communicerende vaten. Wanneer de druk in één vat oploopt, stijgt het niveau in de andere vaten. Wanneer alle vaten hermetisch afgesloten worden, dan bestaat het gevaar dat een plotselinge drukverhoging het ganse systeem opblaast. Met de economische beleidsinstrumenten van de nationale overheden is het net zo. Een uniforme economische, sociale en fiscale politiek leidt op termijn automatisch tot een uniforme monetaire politiek en de daarmee gepaard gaande muntunie. In geval van nood, wanneer de druk op het economische, sociale of fiscale vat te groot wordt, kan een Europees land echter altijd zijn toevlucht nemen tot een devaluatie. De monetaire politiek van één land fungeert dan als een soort veiligheidsklep voor het ganse systeem. Verwijder

die klep en het economische weefsel van de vrijhandelszone wordt een gevaarlijke tijdbom.” (p. 10)

“Anno 1996 lijken de Europese politici, de eurocraten en de centrale bankiers nog steeds niet te begrijpen dat een eenheidsmunt voorafgegaan moet worden door een economische convergentie, en niet omgekeerd... Europa kan (nog) niet overleven zonder flexibele wisselkoersen, die de economische onevenwichten tussen de verschillende lidstaten compenseren. De recente stoere uitspraken over monetaire unie doen daar niks aan af.” (p. 87)

Voilà, meer moet dat niet zijn, en nog niet eens twintig pagina's. Plaats te over dus voor nog wat fraaie voorbeelden die de centrale stelling illustreren, een grafiekje misschien. Maar het zijn bijna 150 bladzijden geworden. Veel te lang dus. En daardoor wordt het boek plots ook veel te kort. Want Peter Vanderbruggen is een compaan van ex-Thatchergoeroe Alan Walters en vooral van Bernard Connolly, wiens “The Rotten Heart of Europe. The Dirty War for Europe's Money” (cfr. mijn korte bespreking in VMT, maart 1996, pp. 117-120) duidelijk model heeft gestaan voor Vanderbruggens opus. En dan druk ik mij nog zacht uit. Want men zou kunnen beweren dat het er eigenlijk een geactualiseerde samenvatting van is. Ik wil niet vervelend doen, maar als je nu bijvoorbeeld pagina 34 bij Vanderbruggen vergelijkt met pagina 294 bij Connolly, dien je toch te stellen dat onze jonge beleggingsadviseur iets meer schatplichtigheid aan zijn geestesgenoot had mogen betuigen dan hij op pagina 12 doet. Daar vermeldt hij slechts dat Connolly met zijn boek het EMU-taboe doorbroken heeft en ontslagen werd. De Europese Leugen is dus te kort omdat het de gedetailleerde beschrijvingen en analyses mist, die The Rotten Heart of Europe lezenswaard maken. En daardoor komt ook de fundamentele zwakte, die ook in Connolly's boek aanwezig is maar weggemaquilleerd werd onder de overvloed aan voetnoten en inside-informatie, duidelijk tot uiting: de clichématige behandeling van de economische, sociale en politieke belangen en aspiraties die meespelen bij de voor- en tegenstanders van de EMU. De diepe tegenstellingen over de wenselijkheid van de EMU die bijvoorbeeld in Frankrijk aanwezig zijn.

zowel ter linker- als ter rechterzijde, komen in het geheel niet aan bod. Wat we wel geserveerd krijgen zijn gemeenplaatsen als deze: "Het is dat typisch Franse misprijzen voor de regels van de vrije markt dat de Europese monetaire samenwerking vanaf medio jaren tachtig verwrongen heeft." (p. 33) Of nog: "Enkel een Franse bureaucraat kon de idiote ruil opzetten, zoals die in 1989 tussen bondskanselier Kohl en president Mitterand overeengekomen werd." (p. 34)

Op onverklaarbare wijze weet Vanderbruggen pertinent een aantal dingen, waarover wij niet echt harde uitspraken zouden durven doen: "Fiscale harmonisering klinkt de belastingschuwe Europeaan als een vloek in de oren en het opwerpen van het idee alleen al is voldoende om in landen zoals België de fiscale kapitaalvlucht naar allerlei laagbelaste belastingparadijzen buiten Europa aan te wakkeren." (p. 100) De Europeaan? Of deze parel van socio-psychologisch inzicht: "Als de Vlamingen niet willen betalen voor de Walen, waarom zouden de Nederlanders dan betalen voor de Italianen? Fiscale en budgettaire solidariteit is duidelijk een principe waar Europa nog lang niet rijp voor is." (p. 101)

En zoals zijn modellen Walters en Connolly, is ook Vanderbruggen voorstander van een ultra-liberale politiek. Zijn taalgebruik zit reeds helemaal goed: "de zwaarlijvigheid van de Europese welvaartsstaat" (p. 105), "Zoals de Britten aan het begin van de jaren negentig geïllustreerd hebben, kan Europa echter wel kiezen op welke manier het in het overvullige vet van de welvaartsstaat gaat snijden." (p. 108).

Het boek eindigt zoals het begint, op een sociaal-darwiniaanse toon. De laatste paragraaf begint met de zin: "Vroeg of laat herstelt het politiek verstoorde economische evenwicht zich altijd." (p. 150) Door de onzichtbare hand? Dat was vroeger. Thans heeft God daarvoor de beheerders van de hedge funds ingehuurd: "Hier in Bermuda zijn ze ver verwijderd van de vooroordelen, de politieke vingerwijzingen en de vele overheidsbemoedeningen — inclusief belastingen — waarmee politici hun activiteiten aan banden proberen te leggen. "Speculanten zijn geen onnensen", zo verdedigt een van de

aanwezigen zijn broodwinning. "Wij zijn de bewakers van de internationale financiële orde. Als nationale overheden het wat al te bont maken, dan zorgen wij ervoor dat het economische evenwicht hersteld wordt. Vergelijk ons met de roofdieren in de natuur, die het ecologisch evenwicht in stand houden". (p. 8) Geen onnensen maar roofdieren. De wereld volgens Peter Vanderbruggen. Jurassic Parc.

*Paul Verbraeken*

*Peter Vanderbruggen, De Europese Leugen. De onzin van de Europese muntunie, Antwerpen: Meulenhoff-Kritak, 1996.*

*Peter Vanderbruggen, Belastingparadijzen, Antwerpen: Kritak, 259 p., 1995, 695 frank.*

### Niet aan de arbeid voorbij

"Niet aan de arbeid voorbij. De werkloosheidservaring als reflectie over arbeid, solidariteit en sociale cohesie" is de titel van een onderzoeksrapport dat door Mark Elchardus en Ignace Glorieux werd opgemaakt in opdracht van de Koning Boudewijn Stichting. Het kan als één van de belangrijke referenties in de hedendaagse discussie over arbeid en werkloosheid beschouwd worden. In de eerste plaats omdat er belangrijk empirisch materiaal aangedragen wordt over de zingeving van arbeid en werkloosheid. Bovendien neemt het rapport duidelijk stelling in: "niet aan de arbeid" voorbij ofte tegen loskoppeling van arbeid en inkomen via de creatie van een basisinkomen. Deze duidelijkheid draagt bij tot een verheldering in de discussies over de toekomst van de arbeid. Voorstanders van een basisinkomen hebben er dus alle belang bij hun argumenten te toetsen aan de bevindingen van dit onderzoek. Maar vooraleer ik inga op dit debat moet ik eerst "Niet aan de arbeid voorbij" voorstellen.

Het eerste deel bevat een analytische benadering (de eerste vijf hoofdstukken) terwijl we in het tweede deel (hoofdstuk 6) een maatschappelijke reflectie vinden over het belang van arbeid en de sociale cohesie. Omdat deze opdeling bedoeld is omdat de schrijvers "de lezer

niet enkel onze conclusies willen meedelen maar ook in staat willen stellen te oordelen over het onderzoek waarop deze steunen" (p. 13) ga ik hier even in op de methodologische uitgangspunten. Het zou immers jammer zijn enkel de maatschappelijke bevindingen te bespreken en aldus het wetenschappelijk onderzoek zelf onbesproken te laten. Niet zozeer omdat een kritische bespreking die zich beperkt tot de maatschappelijke opvattingen aan geloofwaardigheid zou inboeten — ze is daarom niet noodzakelijkerwijs "ideologisch vertekend" — maar juist om de verbanden tussen wetenschappelijke objectivering en maatschappelijke besluiten bloot te leggen.

"Niet aan de arbeid voorbij" en het onderzoek dat eraan vooraf is gegaan, maken deel uit van een ontwikkelingstrend van het wetenschappelijk onderzoek die sinds enige tijd een buitengewone expansie kent. Hierin worden vele facetten van de sociale realiteit en het maatschappelijk leven als onderzoeksvoorwerp genomen: het buurtleven en de "overlevingsstrategieën" van de inwoners, onderwijs, werkloosheid en arbeid, waardenpatronen en leefvormen... In een context waarin de sociale realiteit zich gecompliceerd heeft en een aantal correlaties hun historisch karakter laten zien (en bijgevolg sociologische verklaringsschema's overhoop gooiden en de sociale realiteit ondoorzichtig maakten) hebben dergelijke studies een onmiddellijk nut in de mate waarin ze beleidsdragers de praktische kennis en de interventiemiddelen voor het beleid aanreiken. Dit betekent daarom niet dat we spreken van manipulaties of ideologische producten, eerder van een pragmatische "sociale expertise". Hun reductionistisch karakter is eerder het gevolg van de productievoorwaarden, het fragmentarisch karakter van de probleemstelling, van de onderzoeksomstandigheden en de sociale bestellingsvoorwaarden waaraan deze expertise zich dient te conformeren. Zij die dergelijke toegepaste sociologie bestellen zijn niet zozeer geïnteresseerd in syntheses en georganiseerde kennissystemen; eerder gaat het om het verkrijgen en gebruiken van empirisch vastgestelde kennis voor een pragmatiek van orde en sociale controle, een verwachtingspatroon dat steeds zijn stempel drukt op de onderzoeksresultaten. De huidige

constellatie van de sociale wetenschappen kan dus gekenmerkt worden als toegepaste sociale expertise ten dienste van de oplossing van de "nieuwe sociale kwestie".

Wat betekent dit in relatie tot "Niet aan de arbeid voorbij"? Het empirisch materiaal voor dit onderzoeksrapport komt uit twee studies die longitudinaal met elkaar in verband worden gebracht: een eerste dateert van 1984 en werd gemaakt in opdracht van het Ministerie van Cultuur, de tweede volgde in 1993 en kaderde in het programma "Maatschappelijk onderzoek" van de Federale Diensten voor Wetenschappelijk, Technisch en Culturele Aangelegenheden (WTCA). Een eerste belangrijk gegeven op methodologisch vlak is de totale afwezigheid van vrouwen in de onderzoekspopulatie. De onderzoekers spreken in hun rapport voor de WTCA van een tekort aan financiële middelen (p. 18) maar verantwoorden zich in "Niet aan de arbeid voorbij" door te stellen dat de gevolgen van werkloosheid bij vrouwen veel minder eenduidig zijn dan bij mannen, "vermits de sociale verwachting om voltijds institutionele arbeid te verrichten voor vrouwen minder sterk aanwezig is" (p. 20).

Het lijkt me echter voorbarig dergelijk hypothese zonder verdere toetsing te aanvaarden. Sinds de jaren '60 zijn de vrouwen opgenomen in het salariaat, wat zich vandaag onder meer uitdrukt in het feit dat de werkloosheidsgraad bij vrouwen (17,2%) hoger is dan bij mannen (11%). De seksuele differentiatie laat juist zien dat het over meer dan één discriminatie gaat: in 1991 waren 27,4% van de werkende vrouwen deeltijds tewerkgesteld. Tegelijkertijd is deeltijdse arbeid voornamelijk een vrouwelijk fenomeen aangezien er van de 5,1% deeltijds werkenden in 1991 er 64,1% van het vrouwelijk geslacht zijn. Hoewel het maatschappelijk verwachtingspatroon inzake werk voor mannen en vrouwen niet hetzelfde is, hoewel de opname in het salariaat van recente aard is, mag aangenomen worden dat de realiteit van de loonarbeid en de maatschappelijke beweging voor een gelijke verloning ook sporen heeft nagelaten in de percepties van vrouwen ten aanzien van werkloosheid. Het is alleszins een hypothese die een studie waard is. Zo heeft een kwalitatieve enquête in Frankrijk laten zien hoe

werkloze vrouwen het gevoel hebben dat hun tijdsbesteding een "invasie" ondergaat; hoe ze na een korte periode van enthousiasme de terugkeer in het gezin ervaren als een opsluiting; de werkloosheid als een ontkenning van hun vaardigheden (die zich dus niet louter in het verlengde van verzorging situeren); dat uitkeringsdiensten hen soms niet als volwaardige werklozen behandelen<sup>1</sup>.

Naast deze eerste opmerking over wat "Niet aan de arbeid voorbij" niet bestudeert, zou ik een tweede willen plaatsen over de centrale kwestie van het boek, namelijk de centraliteit van de arbeid als zingeving. De stelling die als een rode draad door het boek loopt en wordt getoetst aan het onderzoeksmateriaal is de volgende: arbeid blijft een centraal maatschappelijk gegeven en houdt veel meer in dan een "instrumentele" dimensie. Daarnaast hebben de auteurs een hele reeks bevindingen gebundeld die ons beter in staat stellen de sociale realiteit van de werkloosheid te kennen. We zetten deze even op een rijtje. Een eerste studie (hoofdstuk 2) gaat na of werkloosheid tot sociale isolatie leidt. Zonder dat er van een rechtstreeks causaal verband kan worden gesproken, werd wel vastgesteld dat werklozen meer alleen zijn, minder interacties hebben met personen buiten de familie en de vriendenkring. Er is nauwelijks sprake van een intentionele terugtrekking, eerder van een desynchronisatie van tijdsbestedingspatroon, een verschuiving naar andere tijdsbestedingen (café in plaats van restaurant en film) en dit vooral bij gezinnen waar beide partners werkloos zijn. Hier relativeren Elchardus en Glorieux de stelling dat werkloosheid aanzet tot een min of meer vrijwillig isolement wegens het schaamtegevoel, identiteitsverlies en afname van zelfwaardering.

In hoofdstuk 3 wordt nagegaan hoe arbeid als collectieve Zeitgeber (tijdgever) functioneert. De vergelijking van tijdsbestedingspatronen van verschillende categorieën laat zien dat de ritmering van het sociale leven globaal dezelfde blijft zolang één gezinslid nog tewerkgesteld is. Onder personen waarbij de partner eveneens werkloos is, kon bijna geen echo teruggevonden worden van de op arbeid afgestemde collectieve ritmen. Met uitzondering van een vastgestelde defasering rond het middagmaal en voor het

slapengaan kon er ook geen ander sociaal ritme waargenomen worden. Het structurerende van de arbeidstijd wordt hierbij benadrukt, maar dit volstaat niet. De centraliteit van de arbeidstijd — de auteurs hanteren het begrip arbeid ongedifferentieerd, d.w.z. zonder inhoud en tijdsduur als variabele op te nemen — laat zich immers aflezen in zeer gevarieerde aspecten zoals rust, vrije tijdsbesteding, de rolpatronen inzake huisarbeid e.d.. De vraag of het ontberen hiervan leidt tot tijdsdestructurering, verlies aan stiptheid e.d. blijft niettemin open. Verder in het boek wordt aangegeven dat vnl. kortstondige werklozen onregelmatiger opstaan dan zowel werkenden als langdurige werklozen. In de discussie over een basisinkomen en de effecten van langdurige werkloosheid zou het interessant zijn om na te gaan over welke autonomie en veerkracht individuen nog beschikken, in functie van bv. zelfperceptie en scholingsgraad.

Daarnaast stelden de auteurs vast hoe bepaalde activiteiten bij werklozen andere betekenissen krijgen dan dezelfde activiteiten bij werkenden. Daarom wordt verder onderzocht (hoofdstuk 4) vanuit een vergelijking van zingeving aan activiteiten welke plaats arbeid hier inneemt. Aan de hand van een vier-functiemodel werden in 1984 en in 1993 van een mannelijke steekproefpopulatie de tijdsbestedingen en zingeving verzameld. Binnen deze populatie was een deel kortstondig werkloos, langdurig werkloos (meer dan 1 jaar) en een deel tewerkgesteld. Het analyse-model hanteert zeven tijdsduidingen: 1. fysiologische tijd (lichamelijk); 2. tijd van persoonlijke behoeftenbevrediging 3. zinloze tijd (tijd vullen zonder zich te vervelen); 4. instrumentele tijd (inkomen); 5. tijd van verplichting (aanpassing aan arbeidscondities); 6. tijd van sociale verbondenheid (sociale contacten in stand houden); 7. tijd als plicht (waarden, plichtsbef, e.d.). De laatste vier tijdsbetekenissen vormen de "sociale tijd". Een belangrijke vaststelling is het feit dat werklozen, inclusief langdurige werklozen, hun activiteiten meer betekenis verlenen dan tewerkgestelden. Werkloosheid valt dus niet noodzakelijk samen met een "leeg bestaan". Naarmate men langer werkloos is, gaat men meer activiteiten zingeven met een betekenis zoals "plicht" en "verplichting"

en er ook meer tijd aan besteden. Dit is een reactie ter vervanging van de zingeving die met arbeid verbonden was, een reactie die aantoonde dat arbeid niet de enige zingeving is, ook het huishouden en het gezinsleven zijn een belangrijke bron van zingeving, aldus Glorieux en Elchardus. Maar, zo voegen de auteurs er onmiddellijk aan toe, werklozen slagen er slechts ten dele in om het verlies van werk goed te maken. Zo antwoorden 17% van kortstondige werklozen en 25% van langdurige dat ze zich vaak of altijd vervelen terwijl dit bij tewerkgestelden minder dan 5% bedraagt. Dit gegeven bevestigt het feit dat "institutionele arbeid" voor het werkend individu een zeer grote sociale betekenis heeft die niet alleen van instrumentele aard is maar ook "verbondenheid" bevat.

In het vijfde hoofdstuk wordt ingegaan op de duurzame effecten van werkloosheid, zowel bij kinderen van werklozen als onder tewerkgestelde ex-werklozen. De met de werkloosheid verbonden aanpassingsstrategieën verdwijnen vrij vlug maar terzelfdertijd manifesteren zich pas bij hertewerkstelling een aantal effecten. Deze betreffen een gewijzigd zelfbeeld, een groter wantrouwen jegens hun omgeving, een gevoel van mislukking en minder vat te hebben op het leven. Een minder precies toekomstbeeld combineert zich met pessimisme, een tendens tot proteststem zonder daarom individualistischer ingesteld te zijn. Aangezien steeds meer mensen een werkloosheidservaring opgedaan hebben, kunnen we de auteurs alleen maar bijtreden wanneer zij zich afvragen "welke proportie mensen met een geschokt basisvertrouwen een samenleving kan verdragen zonder symptomen van desintegratie te vertonen" (p. 104).

### **Van analyse tot apologie**

De besluiten die Mark Elchardus en Ignace Glorieux bevestigen de centraliteit van arbeid tegenover hen die pleiten voor een basisinkomen of nog zelfverwezenlijking buiten arbeid situeren. Volgens de auteurs van "Niet aan de arbeid voorbij" wordt de andere betekenissen van arbeid die individuen maatschappelijk integreren, een gevoel van verbondenheid geven ontkend. Arbeid kan niet gereduceerd worden tot een

instrumentele betekenis alleen (als bron van inkomen).

Hoewel ik de auteurs zou willen bijtreden in hun opvatting over de centraliteit van arbeid vergt dit m.i. zowel een kritische belichting van het empirisch vastgestelde arbeidsethos als een nauwkeuriger definiëring van de categorie "arbeid". De auteurs blijven aan de "buitenkant" van arbeid. Nooit wordt arbeid gerelateerd met een aantal arbeidssituaties. Nochtans kan worden vastgesteld dat deze er de laatste tien jaar op achteruit zijn gegaan. Ter illustratie enkele gegevens uit Frankrijk, waar de sociale crisis harder is én statistisch materiaal meer beschikbaar: tussen 1984 en 1991 steeg het aantal werknemers dat blootgesteld wordt aan pijnlijke houdingen met 12,4% (28,5% in '91), de ogen niet kan afwenden van hun taak met 11,2% (37% in '91), niet mag spreken op hun werk met 6,2% (23,4% in '91)¹.

Het vier-functie-model wordt enkel voor de belangrijkste, de vaakst terugkerende, dus "representatieve" tijdsbetekenissen gehandhaafd. Zo werd de tijd van persoonlijke behoeftenbevrediging of de zinloze tijd niet gehandhaafd bij de vergelijking van zingeving bij kortstondige, langdurige werklozen en werkenden in relatie tot activiteiten (huishoudelijke arbeid, loonarbeid, vrije tijdsbestedingen). Zo komen we niet te weten of een hoge globale sociale betekenis van werk eventueel coëxisteert met lage en hoge persoonlijke behoeftenbevrediging wat eventueel op insatisfactie en frustratie kan wijzen. Dergelijke combinaties zijn juist belangrijk indien men de verhouding tot arbeid wil begrijpen. Deze verhouding kan van contradictorische aard zijn. Dit is zowel het geval voor hen die niet kunnen ontsnappen aan de loonarbeidsverhouding of nog de hooggeschoolde intellectuele werknemers (informatici, ingenieurs) die zich in hun werk willen ontplooiën. Een sterke "arbeidsethos" heeft inderdaad niets met "vals bewustzijn" en vervreemding te maken. Bij mijnwerkers was het een overlevingsstrategie ten aanzien van een levensgevaarlijke, afmattende en veelal slecht betaalde arbeid. Weinig van de zo fiere mijnwerkers wensten hun kinderen hetzelfde werk toe. Daarom waren gastarbeiders nodig. Deze arbeidsethiek is vandaag in crisis, hiervan



getuigen voldoende empirische studies. De uitingsvormen van deze crisis zijn veelzijdig, gaande van ontkenning en devalorisatie van arbeid, vlucht uit de arbeid tot zelfverwezenlijking in de arbeid<sup>3</sup>. Zonder hier te willen ingaan op deze problematiek kan dit enkel verklaard worden vanuit een correct begrip van arbeid zelf.

Inzake definitie van de categorie "institutionele arbeid" gaan Elchardus en Glorieux nauwelijks verder dan wat de sociale realiteit van zichzelf "laat zien", dit terwijl de productiemethode van gegevens over deze realiteit deze natuurlijk ook mede construeert, o.m. via de selectie van zingever. Zo draagt het hanteren van onderscheiden zingever wellicht bij tot een betere beschrijving. Echter, zingever bestaan niet op zichzelf, arbeid is geen antropologische categorie, het is een "lege vorm". Hoe kunnen we immers slavenarbeid, de taken verricht door lijfeigenen of horigen vergelijken met loonarbeid? De vorm drukt m.a.w. de inhoud uit: arbeid is vandaag loonarbeid. En loonarbeid is geen substantie noch een activiteit op zichzelf maar een sociale verhouding. De loonarbeidsverhouding structureert immers niet alleen de samenleving via de arbeidstijden, wat Elchardus zeer goed heeft weten te analyseren met zijn onderzoek naar sociale tijden. De loonarbeidsverhouding kan ook teruggevonden worden in reproductie van de arbeidskracht (scholing, rust, vrije tijd...), in het werklozenleger dat actief weegt op de arbeidsmarkt inzake arbeidsomstandigheden, statuten, verloning. Bovendien vindt binnen deze verhouding het afromen van meerwaarde plaats, d.i. een uitbuitingrelatie. Het loon verhult weliswaar de onbetaalde surplusarbeid en laat bovendien het omgekeerde van zichzelf zien: het loon vertegenwoordigt de "loonkost" ofte de waarde van de arbeid.

Tegen een bepaalde traditie, ook de marxistische, die deze verhouding reduceert tot een economische dimensie, dient onderstreept te worden dat de loonarbeidsverhouding ook van politieke aard is. De meerwaardeafpersing of uitbuiting die plaatsgrijpt maakt dat de loonarbeidsverhouding niet van commerciële of economische aard is, het gaat dus niet om "diefstal". Het onderscheid tussen arbeid en

arbeidskracht is hier essentieel, het geeft de mogelijkheid te begrijpen hoe toegevoegde waarde geproduceerd wordt. Indien arbeid zelf waarde heeft, hoe kan er dan waarde aan toegevoegd worden, vroeg Marx reeds aan Ricardo. Wat de loonarbeider aan de kapitalist verkoopt is het gebruik van zijn arbeidskracht en dus zijn persoonlijke onderwerping aan het arbeidsproces. Alles draait om de verhouding tussen globaal door uitoefening van arbeidskracht toegevoegde waarde versus niet uitbetaalde surplusarbeid. Men kan dus in twee uur goed betaald werken meer uitgebuit worden dan in 10 uur werken de kopermijnen van Katanga. De onderwerping hoeft daarom niet van disciplinaire aard te zijn, maar kan zich juist ontdoen van "fabrieksdespotisme" en de loonafhankelijke opnemen in een abstract socialisatieproces dat communicatie, coöperatie en menselijk handelen formaliseert in functie van de valorisatie van kapitaal<sup>4</sup>. De vergissing van de gorziaanse interpretatie bestaat erin de categorieën "autonomie" en "heteronomie" te lokaliseren (binnen en buiten arbeid) en aldus het "goede leven" buiten arbeid te situeren zonder de limieten ervan te problematiseren. Een definitie die loonarbeid als sociale verhouding begrijpt opent juist de mogelijkheid dit dualisme te overstijgen.

"Niet aan de arbeid voorbij" maakt dezelfde fout als Gorz: arbeid wordt als substantie benaderd, zij het dan als een meervoudige. Elchardus en Glorieux passen hierbij een procédé toe dat de betekenis ervan verruimt door de toevoeging van andere zingever zonder aanduiding te geven over de wederzijdse verhoudingen van deze zingever. Terzelfdertijd wordt het centrale in de arbeid, nl. de vorm dat het vandaag aanneemt, zijnde loonarbeid, gereduceerd tot één van de "betekenisgevers". Het buiten beschouwing laten van de scholingsgraad, beroep, geslacht, arbeidstaak maakt elk begrip van correlatie tussen deze variabelen en zingever onmogelijk. Bijgevolg verdwijnt de subjectieve beleving van en verhouding tot arbeid in een objectivering die enkel ruimte laat voor de evidentie dat werk een belangrijke bron van zingever is en een belangrijke rol speelt in de sociale cohesie. In dat

opzicht kunnen we, alles nuances ten spijt, wel degelijk spreken van een apologie van arbeid.

Mark Elchardus en Ignace Glorieux beëindigen hun besluit met de volgende opmerking: "Het lijkt evident dat de kansen op jobcreatie voor laaggeschoolden zich vooral in de diensten – meer bepaald in de sector van persoonlijke diensten — situeert. Persoonlijke dienst heeft in onze samenleving een negatieve bijklank. De betekenis die courant aan het werk wordt gegeven, brengt nochtans een positieve koppeling aan het licht tussen het ten dienste staan van anderen en het verwerven van materiële middelen. Het valoriseren van de persoonlijke dienstverlening op basis van die culturele grondslag en via de exploratie van nieuwe organisatievormen, lijkt ons daarom een weliswaar moeilijke maar dringende opdracht" (p. 118-119). Wat de betrokken werklozen en laaggeschoolden zelf van dergelijke "persoonlijke diensten" vinden, komen niet te weten. Maar dat hoeft ook niet, het is zelfs te laat, aangezien "de samenleving" er reeds een negatieve bijklank aan gegeven heeft. Neen, dankzij de vastgestelde centraliteit van werk, dankzij de apologie van de arbeid, kunnen de sukkelaars met een discours van arbeidsvreugde ingezet worden in de PWA's, het vierde arbeidscircuit en dergelijke meer. Een neutrale analyse van de sociale realiteit verschaft een pleidooi voor "wensbare maatregelen". De cirkel is rond.

*Stephen Bouquin*

*Niet aan de arbeid voorbij. De werkloosheidservaring als reflectie over arbeid, solidariteit en sociale cohesie. Mark Elchardus en Ignace Glorieux. Brussel: VUBPress, 1995.*

#### Noten

<sup>1</sup> Ch. Rogerat, D. Senotier, *De l'usage du temps de chômage*, pp. 73-87. In H. Hirata (coord.), *Femmes et partage du travail*, Syros, 1996.

<sup>2</sup> *Dossiers statistiques du Travail et de l'Emploi. Ministère du Travail, DARES n° 90-91-93.*

<sup>3</sup> Diepte-interviews van jonge werklozen die in de metaalnijverheid gewerkt hebben laten zien hoe deze zichzelf niet als "werkloos" percipiëren: "Ich sag', wir sind nicht arbeitslos. Wenn ich nun arbeitslos gewesen wär', war ich ums Haus rumgelaufen und wollte Arbeit haben. Wollt', ja keine Arbeit mehr haben." In: Rainer Zoll, *Arbeitslose und*

*Gewerkshaft. Untersuchung einer schwierigen Beziehung*, p. 270. Zie ook: Ch. Lalive d'Epinay, *Vom Ethos der Arbeit zum Ethos der Selbstverwirklichung*. In R. Zoll, *Ein neues Kulturelles Modell*, Westdeutscher Verlag, 1992. Voor een empirische weergave van een "pro-arbeid" houding, in het bijzonder onder "handarbeiders", zie H. Zanders, *Veranderende arbeidsoriëntaties in Europa 1981-1990*, in H. De Witte, *Op zoek naar de arbeidersklasse*, Acco, Leuven, 1994.

<sup>4</sup> Zie hierover de kritiek op de arbeidsociologie van Gerhard Brandt, *Arbeit, Technik und gesellschaftliche Entwicklung*, 1990 alsook Jean-Marie Vincent, *Critique du travail. Le faire et l'agir*, PUF, 1987 wat als een Frankfurterschule-interpretatie van Marx' visie op arbeid aangezien kan worden.

## Wachten op werkgelegenheid

Philippe Séguin behoort in Frankrijk tot de klasse van de gaullistische stoorzenders met een bijzondere voorkeur voor linkse standpunten met betrekking tot de te voeren sociaal-economische politiek. Hij was de inspirator van Chiracs succesvolle populistische verkiezingscampagne van 1995. Daarna is hij als voorzitter van de Assemblée blijven hameren op een actieve tewerkstellingspolitiek en een kritische houding ten aanzien van "Maastricht" is hem niet vreemd. In zijn manifest "En attendant l'emploi..." vat hij zijn argumenten nog eens samen. Dat doet hij provocerend onder het motto "un chômeur, c'est un drame. Un million de chômeurs, juste une statistique" (vrij naar Stalin). Volgens Séguin zou het crimineel zijn te wachten totdat de economische groei vanzelf de werkloosheid doet opslorpen. Dat zou wachten zijn op Godot (die uiteraard nooit zal komen) of de houding aannemen van Zangra die in het fort van Belonzio heldhaftig de vijand afwacht (die uiteraard nooit zal komen). Toch, zegt Séguin, zijn de meeste politici Zangra's die op Godot wachten en intussen op een sociale vulkaan hebben plaatsgenomen. Ze zijn zich van niets bewust en geloven dat met een economische groei van gemiddeld 3 percent per jaar de werkloosheid langzaam zal afnemen. Maar, zegt Séguin, zelfs met een gemiddelde economische groei van 4 percent zal het nog veertig jaar duren eer het punt van de volledige tewerkstelling zal worden bereikt. Hoe deze dit politieke schandaal te verklaren? Volgens Séguin is de huidige catastrofe verklaarbaar uit het feit dat de

welvaartsstaat sociale vangnetten schiep die bedoeld waren om de gevolgen van sociale ongevallen te verhelpen en mensen met een tijdelijk (door werkloosheid) wegvallen van inkomen de kans te geven zich weer in te schakelen in het arbeidsproces. Maar van tijdelijkheid is men nu in een situatie van blijvende massa-werkloosheid verzeild geraakt. Als lapmiddel heeft men tijdelijke programma's voor sociale dienstverlening geschapen. Inmiddels heeft zich een fataal proces van werkloosheid, armoede en sociale ontwrichting doorgezet, omdat de overheid weigerde om structurele ingrepen te plegen en op grote schaal volwaardige banen te scheppen in de collectieve dienstverlening. Daarvoor zou men dan mensen ook moeten opleiden.

Séguin kant zich tegen het liberalisme op wereldschaal en een internationalisatie die de staat wil doen terugtreden uit economie en politiek. Séguin pleit voor een doelbewuste economische politiek die komaf maakt met de tirannie van de internationale kapitaalmarkt. Séguin wil een Europa van de burgers dat uit een Europa van de Naties moet bestaan en gebouwd worden op sociale principes.

Het manifest van Séguin hinkt op meerdere poten tegelijk. Enerzijds wil Séguin voldoende realistisch zijn en wijst hij niet de zich internationaliserende economie radicaal af ten gunste van economische nationalisme. Maar anderzijds legt hij toch accenten die getuigen van een economische en sociale politiek binnen nationale kaders. Om daarna over te schakelen op het Europese geheel als institutioneel gegeven. Hoe een en ander met elkaar te rijmen valt is niet altijd even helder uitgewerkt. Dat is jammer, want als de constructie van een sociaal Europa gewenst is, dan kan dat enkel via of in samenhang met de creatie van een economisch en monetair Europa. Wat zal de rol van de natie-staat in dat Europa zijn? Bij Séguin vinden we hier geen klare denkbeelden. Daar het komende Europa toch in grote mate zal wentelen rond de Frans-Duitse as had Séguin toch ook dat aspect moeten uitwerken. Maar niets daarvan.

Dit betekent uiteraard niet dat Séguin niet klaar en duidelijk de onderliggende problematiek van de werkloosheid helder naar voren brengt. Hij

schetst voorts alle dilemma's ervan haarscherp, maar blijft steken daar waar het politieke verhaal de nodige verbreding verdient. Het is inderdaad zo, zoals Séguin schetst, dat Jacques Delors als voorzitter van de Commissie van de EG er maar niet in slaagde om zijn economische eenheidsmarkt te voorzien van een sociale bovenbouw. Maar waardoor kwam dat? Het antwoord op die vraag is dat de verdieping van de Europese markt uiteindelijk alleen maar via liberalisatie van de markten en terugtreding van de nationale staten kan worden bewerkstelligd. In deze dialectiek past uiteraard geen sociale paragraaf, waardoor het sociale het domein blijft van nationale actoren (vakbonden).

Séguin heeft het vooral over de werkloosheid. Het is een probleem waarmee we moeten leven als we de meeste politici moeten geloven. Séguin is een politicus die gelooft dat dit de verkeerde aanpak is. Hij doet suggesties om met dat fatalisme te breken. Maar aan de andere kant mag men zich afvragen wat hij dan uitvoert in een gaullistische partij die inmiddels gebroken heeft met haar verkiezingsbeloftes van 1995? Niets hierover. Séguin doet alsof die kloof tussen Chirac en hemzelf niet bestaat. Na dit manifest zal hij dus blijven zitten. Zitten te wachten op de "echte" Chirac die nooit zal komen? Of zal hij uiteindelijk voor een vernieuwde linkse en sociale coalitie kiezen?

André Mommen

Philippe Séguin, *En attendant l'emploi...* Parijs: Editions du Seuil, 1996, 175 blz., 95 FF.

## Vlaanderen in Europa

Tot voor enige decennia kon men zich met betrekking tot de opbouw van een "Vlaamse identiteit" vergenoegen met het oplepelen van platitudes. Eentje daarvan luidde ongeveer: "Een goede Vlaming zijn om een goede Europeaan te worden." Dat klonk uitdagend en vooral geruststellend omdat het tot niets concreets verplichtte. Men bleef immers discreet over de inhoud van het begrip Europeaan en nog meer over de politieke en economische inhoud van het

geografisch begrip Europa. Vandaag weten we beter omdat het tijdperk van de platitudes voorbij is nu de natie-staten dreigen opgeslokt worden door transnationale verbanden zoals de Europese Unie en de globalisering van de economie. Doch om het fijne ervan te weten is het wel dringend noodzakelijk om enige bestaande grensconflicten te regelen. Een aanzet daartoe leveren H. Wuyts, E. Baeten en C. Kesteloot in hun studie "Vlaanderen in Europa".

Het boek valt uit elkaar in vijf hoofdstukken waarin achtereenvolgens de problematiek van de Vlaamse identiteit in opbouw, de opbouw van de Europese identiteit, de inschakeling van de regio's in de Europese Unie, de plaats van het Nederlands in Europa en tenslotte de invloed van Europa op Brussel en op de Brusselse Rand worden besproken. Dit alles is uiteraard een complexe materie, omdat op het Europese niveau niet alleen veel "in beweging" is, maar ook omdat er nog steeds sprake is van een "democratisch deficit" op het niveau van de Europese instellingen. Daarbij spelen de staatkundige machtsverhoudingen een rol. Het kleine België heeft in een uitbreidend Europa toch al weinig meer in de pap te brokkelen en een eventuele gang naar het Europa der regio's zou de macht van de centrale bureaucratie en de multinationals maar doen toenemen ten koste van de politieke onderdelen. De auteurs gaan ervan uit dat dit proces onafwendbaar is en dat Vlaanderen een autonome politieke uitdrukking behoeft. In dat kader is de materie nog meer complex, omdat zonder culturele en taalkundige identiteit dat Vlaanderen objectief gezien geen bestaansrecht heeft. Complicerend in deze dat de opening van de grenzen en de uitbreiding van Europa nog meer dan voorheen het probleem zal stellen van het overwicht van de grote talen op de kleintjes. Hier zal Vlaanderen dan noodzakelijk moeten uitzien naar bondgenoten. De eerste bondgenoot zal Nederland zijn, dit wegens de culturele en taalkundige verwantschappen. Maar ook op die strategie rust een hypotheek. Zolang Vlaanderen binnen de Belgische staatkundige structuren zit, is de Vlaamse onderhandelingspositie zwak. Kan een Europa der regio's dan een uitweg bieden? Misschien. Maar het is geenszins zeker dat een dergelijk project de instemming van Bonn en

Parijs zal wegdragen. Men kan wijzen op de theoretische bondgenootschappen met de Duitse Länder, doch enige echte beweging van die kant blijft hypothetisch. Italië en Spanje kampen ook met zich regionaliserende structuren op zoek naar soms belachelijk klinkende identiteiten (bij voorbeeld het Padania van Umberto Bossi), maar zullen zij de spraakmakende as Bonn-Parijs van de kook kunnen brengen? De cruciale vraag in deze is natuurlijk of het Europees Parlement zich op termijn zal bekeren tot een twee-kamerstelsel waarbij de regio's vertegenwoordigd zullen zijn in een eigen parlementaire vergadering. De steun voor dat project zal uiteraard van uit de regio's zelf moeten komen. Maar dan moeten die regio's ervoor zorgen dat de grote nationale staten imploderen. Zo niet dan praten we over een parlementaire vergadering voor folkloristische figuren, vendelzwaaiers en promotoren van regionale culinaire recepten. Daarop zit niemand te wachten.

Ook de opstellers van deze bundel weten het niet zo direct. Voor de actie in de richting van een geregionaliseerd Europa zijn de bondgenoten dun gezaaid. Zelfs binnen de Belgische federale structuur ontmoet dit denkspoor weinig concrete respons en ziet men de Waalse regionalisten nog niet één front vormen met de Vlaamse beweging. Om maar te zwijgen van de Nederlandse politieke krachten. Een kleurrijk incident mag dit illustreren. Een tijd geleden liet de sociaal-democratische burgemeester van het Nederlandse Kerkrade en tevens Senator voor de PvdA, T. Wöltgens, zich ontvallen dat Nederland beter lid kon worden van de Duitse Bondsrepubliek in een federatie met Rijnland-Westfalen. Uitleg: Nederland was toch al economisch en monetair een aanhangsel van de BRD geworden. Wilde men nog invloed uitoefenen op het échte beleid, dan kon men dat enkel nog via de Duitse politieke structuren. Uiteraard hieven de gezamenlijke Nederlandse politieke klasse en de hypocriete media een huilconcert aan. Maar dat deed niets af aan het concrete gegeven dat de Nederlandse soevereiniteit een product is voor puur binnenlands gebruik. Is dat ook niet zo voor het huidige België of het toekomstige Vlaanderen? En dan komen we tot de paradox in dit boek: hier wordt veel over Vlaamse identiteiten en politieke

omkadering daarvan gepraat, maar over dit soort eenvoudige gegevens als de economische belangenverstrengelingen en het verdampen van de financiële en fiscale autonomie wordt niets verteld. Wat zal men aan de creatie van een Vlaamse ducaat hebben als de Belgische frank al herleid moet worden tot de "face value" van een paar Duitse penningen? Over welke culturele identiteit praten we als alle communicatieprogramma's Engels-Amerikaans zijn en de meeste soaps zich van die taal bedienen? Van Nederlandse kant hoeft men zeker geen betrouwbaar bondgenootschap te verwachten tegen dat grootkapitalistisch cultureel geweld. De Nederlandse samenleving verengelst zich snel aan de top, in de commercie, in de cultuur en in de bankwereld.

*André Mommen*

*H. Wuyts, E. Baeten en C. Kesteloot, Vlaanderen in Europa. Problemen bij de integratie van een regio, Leuven en Amersfoort: Acco, 1995, 191 blz., 685 frank.*

**Met Uitzicht op Europa  
of: de zoektocht naar een identiteit voor  
de bewoners van het salon?**

Waarom moet er zo nodig een Europa zijn en waarom zou dat dan moeten eindigen aan de Russische grens of aan de Oeral en aan de Egeïsche Zee of in Israël? In *Met Uitzicht op Europa* twijfelt men alleszins niet aan de noodzaak van een Europees bewustzijn in de trant van Europeër te zijn om wereldburger te worden. Op bladzijde 12 lees ik: "Geconfronteerd met een geleidelijk eenwordend Europa en met een steeds groeiend Europees identiteitsbesef, dat ook gevoed wordt door een gemeenschappelijke Europese cultuur in haar rijke verscheidenheid, is de vraag naar opvoeding en vorming tot een toekomstig Europees burgerschap vanzelfsprekend". Ik vind dit allesbehalve vanzelfsprekend. Neem nu die beruchte uitspraak van Tobback: het salon is vol. Als je er die geestesgesteldheid op nahoudt, wordt "een groeiend Europees identiteitsbesef" synoniem met

een zoektocht naar een identiteit voor de bewoners van het salon. Dan betekent "Europees burgerschap" in de eerste plaats het vreemdeling-zijn van de niet-Europeaan, die geen rechten mag doen gelden op de welvaart in Europa. Dan betekent "gemeenschappelijke Europese cultuur in haar rijke verscheidenheid" het onherleidbaar anders zijn van degenen die het Christendom, de Renaissance, de Verlichting, de democratie en ga zo maar door niet hebben gekend. Europeanisme krijgt op die manier enkele naargeestige trekken van het nationalisme. Het probleem met *Met Uitzicht op Europa* is, dat het werk onvoldoende tegengas geeft aan dit soort Europeanisme.

In dit Europees handboek duwen de onlangs als rector van de European University in opspraak gekomen Xavier Nieberding en Alfred Daelemans, ere-directeur-generaal NSKO en ere-voorzitter van het Europees Comité voor het Katholiek Onderwijs, aan elkaars kar. Samen met nog 25 andere auteurs uit de academische wereld, het onderwijs, de journalistiek en de sociaal-economische milieus willen zij, vanuit de invalshoek van het katholiek onderwijs en met "een open humanisme" als filosofische achtergrond, "inzicht verschaffen in de Europese realiteit en dan vooral in de manier waarop de mens binnen de Europese ruimte een zin heeft weten te geven en steeds weer geeft aan zijn bestaan". Het boek is didactisch van aard en richt zich daarom in de eerste plaats tot de leerkrachten van de laatste jaren van het secundair onderwijs en de studenten van de eerste jaren van het hoger onderwijs. Meer in het algemeen is het bestemd "voor iedere Europese geïnteresseerde lezer, die zich in deze materie wil verdiepen". Het is de schrijvers vooral te doen om het niet-economische Europa, "het Europa van de vijfde vrijheid, d.i. het vrije verkeer en de ontmoeting van de ideeën". Ze besteden dus weinig aandacht aan de politieke instellingen, structuren en debatten en aan de gemeenschappelijke markt.

Naast het woord vooraf van Nieberding, de inleiding over de Europese dimensie van Daelemans en het verantwoordingsstuk van de eindredacteur Ignace Masson, omvat het handboek twee delen. Het eerste, "Wording van Europa in tijd en ruimte", handelt over de Europese ruimte en het historisch-culturele

erfgoed van Europa. Het behandelt met andere woorden de geografie en de geschiedenis van Europa, aangevuld met een hoofdstuk over literatuur en een hoofdstuk over het fenomeen grens in de beeldende kunst. Het tweede deel, "Europa vandaag en morgen", heeft het over het nationalisme als factor van integratie en desintegratie, de betekenis van het groeiende Europa voor de eigen bevolking en voor de wereld en de uitdagingen naar de 21ste eeuw. Het behandelt de politieke eenwording en het nationalisme, de geschiedenis van de Europese integratie, het uiteenvallen van Joegoslavië en de Sovjet-Unie, de Europese cultuur en identiteit, de culturele verscheidenheid, de verhouding tussen Oost- en West-Europa, de relatie tot de Derde Wereld en de perceptie van de Europese samenleving door Chinese intellectuelen (hoofdstuk geschreven door een Chinees). De uitdagingen zijn een nieuwe maatschappij, technologie en wetenschappelijk onderzoek, landbouwbeleid, milieuzorg, sociaal Europa en mensenrechten en sociale rechten in Europa. Louter informatief bekeken is dit een voortreffelijk boek. Ik kan me natuurlijk best indenken dat Mort Subite (bedoeld is het collectief van radicaal geografen) een andere geografie van Europa zou hebben geschreven, of dat een materialist de geschiedenis anders zou hebben aangepakt of bij de uitdagingen andere accenten zou hebben gelegd, maar het lijkt mij een wat futiele kritiek, een idealistisch opgezet boek te verwijten dat het niet materialistisch uitgewerkt is. Het is trouwens reeds een verdienste op zich dat een idealistisch boek, dat zich nadrukkelijk als Europees handboek presenteert, de Europese lezer geen superioriteitsgevoel tracht aan te kweken of hem/haar een Europees nationalisme wenst aan te smeren. Het idee van culturele homogeniteit zoals het nationalisme die predikt is afwezig. De Europese cultuur wordt eerder beschreven als een eenheid in verscheidenheid en zelfs deze genuanceerde eenheidsidee is niet overal aanwezig. Zo zal men in de geografische hoofdstukken vergeefs zoeken naar een dergelijke suggestie van eenheid in verscheidenheid.

Toch hinkt het boek op twee gedachten. Aan de ene kant wordt kritisch gesteld dat het streven

naar Europa gedragen wordt door een hypernationalisme van vooralsnog onduidelijke aard. Men kan er, volgens sommigen van de auteurs, net zoals in het nationalisme een liberale, romantische en volksnationalistische variant in onderkennen. En het is duidelijk dat de sympathie van de betrokken auteurs zeker niet naar het volkshypernationalisme gaat, maar veeleer naar de liberale opvatting. Zij zijn er zich van bewust dat het niet alleen gaat om het tot-stand-brengen van een politieke gemeenschap op supranationale schaal, maar ook om de politieke identiteit van die gemeenschap. (Volgens de liberale opvatting van het nationalisme geldt een land als natie, als binnen de landsgrenzen de burgers een beroep kunnen doen op dezelfde constitutionele rechten en vrij kunnen deelnemen aan de vorming van de publieke opinie; de romantische opvatting verheerlijkt de culturele identiteit van een natie en ziet in opvallende kenmerken van de bevolking de uitdrukking van een volksaard; volgens het volksnationalisme moeten de burgers om een natie te vormen, naast een cultuur en een geschiedenis, ook een afstamming gemeen hebben en is het behoud van de culturele erfenis de historische opdracht van een volk - p. 143-144.) Aan de andere kant hanteren andere auteurs de invalshoek dat de eenheid in verscheidenheid het resultaat is van een doorheen de tijden gegroeide cultuurhistorische entiteit, die een ontwikkeling kent met hoogtepunten en laagtepunten, een invalshoek die soms uitmondt in pure reïficatie: "ontmoeting van Europa met de islam". Men maakt dan van Europa iets wat het niet kan zijn - een door historisch en ander onderzoek te reconstrueren empirisch gegeven - en verliest uit het oog dat ook voor de Europese beschaving geldt wat op elke beschaving van toepassing is, namelijk dat zij staat voor hedendaagse aanspraken op het verleden. (De aanspraken steunen op hedendaagse keuzen omtrent historische grenzen die wie ertoe behoort scheiden van wie er niet toe behoort. Men maakt daarbij dus van het verleden gebruik om hedendaagse rechten, erfenissen, uitsluitingen te rechtvaardigen.) Net zoals nationalist dat doen op het niveau van regio en staat, trekken de betrokken auteurs op het niveau van Europa verkeerde conclusies uit de historische associatie

tussen, enerzijds, bepaalde, zij het niet altijd probleemloos af te bakenen, gebieden en, anderzijds, de aanwezigheid in die gebieden van een intellectuele elite en van bepaalde culturele patronen die voor de bewoners van de bewuste gebieden identificatiemogelijkheden aanreiken. Op die manier lijkt de wereldgemeenschap primordiaal te bestaan uit verschillende cultuurgebieden - net zoals voor het nationalisme de wereldgemeenschap primordiaal bestaat in een samenstel van naties - waarvan dan gezegd kan worden dat zij zich op een bepaalde manier tot elkaar (moeten) verhouden of dat zij elkaar op een bepaalde manier (horen te) ontmoeten. Is dit niet precies het romantisch of zelfs volkhypernationalisme waar de andere auteurs afstand van lijken te nemen? Komt daarbovenop dat deze laatsten al evenmin als de eersten de loyaliteitskwestie aan de orde stellen (in hoever heeft loyaliteit t.o.v. Europa, in de gedaante van een Europa der staten of een Europa der regio's of een Europa der volken enz., voorrang op andere loyaliteiten). Twee goede redenen waarom we mogen besluiten dat het boek, tegen de eigen bedoelingen in, al te gemakkelijk munitie in de handen speelt van degenen die de salonbewoners van een eigen culturele identiteit willen voorzien.

Pieter Saey

*A.Daelemans, R.De Keyser, M.Goossens, M.Janssens & I.Masson (red.), Met Uitzicht op Europa, Leuven-Apeldoorn: Garant, 1995, 248 p., ISBN 90-5350-233-5.*

### De meerderheid, een minderheid

Het boekje van Renée Van Mechelen *De meerderheid, een minderheid*. De vrouwenbeweging in Vlaanderen: feiten, herinneringen en bedenkingen omtrent de tweede golf bevat precies wat het belooft in de ondertitel: het is een chronologisch verslag van de Vlaamse vrouwenbeweging, bekeken vooral vanuit de vrouwenbeweging waarvan het Vrouwen Overleg Komitee het dynamisch overkoepelend orgaan was. De auteur is een bekende feministe van het

eerste uur, die uitstekend geplaatst is om een dergelijk verslag te maken.

Dit boek bevat geen analyse, en evenmin theorieën, evaluatie of strategieën. Het doel van de auteur is de nieuwe generatie feministen en niet-feministen te informeren over dit stukje van hun geschiedenis.

Van Mechelen laat de tweede feministische golf in Vlaanderen - terecht - starten in 1966, toen duizenden werknemers van de FN-wapenfabriek het werk neerlegden voor "gelijk loon voor gelijk werk". Jammer genoeg wordt er niet dieper ingegaan op deze belangrijke gebeurtenis.

Er worden geen vragen gesteld zoals: waarom was en is er zo weinig solidariteit in de vakbeweging als het om zogenaamde vrouweneisen gaat? Waarom slaagde de vrouwenbeweging er niet in de arbeidsters en bedienden beter te integreren, hoewel eisen rond arbeid altijd op de eerste plaats stonden.

In het boekje gaat het in snel tempo over de Dolle Mina's, naar de Pluralistische Actiegroepen voor Gelijke rechten voor vrouw en man (PAG), abortuscommissies, vrouwen tegen de crisis, enz. Tussendoor worden de "traditionele vrouwenorganisaties" (zoals KAV) in het verhaal vermeld.

Hoe komt het dat deze traditionele vrouwenorganisaties zo moeizaam loskwamen van hun eigen koepels en zichzelf niet feministisch durfden te noemen? Welke machtsstrijd werd er gevoerd achter de schermen om te verhinderen dat abortus uit het strafrecht werd gehaald? Hoe kwam abortus uiteindelijk toch op de politieke agenda, met het bekende resultaat? Welke achterhoedegevechten leverden de politieke partijen om systematisch vrouwen te weren uit hun kieslijsten, en om systematisch de vrouweneisen te negeren of te kleineren? Waarom blijft de vrouwenwerkloosheid nog steeds hoger dan de mannenwerkloosheid? Wat hebben het parlement, de politieke partijen, de vakbeweging met dit gegeven gedaan? Waarom zijn de eisen van "vrouwen tegen de crisis" van de jaren 1980 nog zo actueel in 1996?

Uitvoeriger staat de auteur stil bij de initiatieven die door de vrouwenbeweging zelf genomen werden (zoals vluchthuizen). Beknopt wordt dan

weer verwezen naar de rol van de Staatssecretaris voor Emancipatiezaken, later de Minister voor Gelijke Kansen, de commissies opgericht voor de doorbreking van de rollenpatronen in het onderwijs, de internationale vrouwenconferenties in Nairobi, Mexico, Peking. De "rode draad" door het verhaal zijn de jaarlijkse vrouwendagen van 11 november.

Welke vrouwengroepen hebben hier het voortouw genomen? Welke waren hun strategieën? Met welke weerstanden kregen ze te maken? In hoeverre werd de vrouwenstrijd gevoerd als een strijd tegen de structuren van het patriërchaat, als een bevrijdingsstrijd, een revolutie? Op welke cruciale momenten werd "feminisme" gereduceerd tot "emancipatie"; en vervolgens "emancipatie van vrouwen" tot "gelijke kansen voor iedereen"?

Als deze vragen werden niet gesteld en dus ook niet beantwoord door Renée van Mechelen. Toch is het een zeer nuttig boekje - bovendien vlot leesbaar - om ons collectief vrouwengeheugen op te frissen. Jammer genoeg ontbreekt een lijst van de belangrijkste publikaties van deze periode in onze vrouwengeschiedenis, evenals een aantal nuttige adressen. De jonge generatie zou allicht enige illustratie of foto's gewaardeerd hebben. Nu moet ze het stellen met een - weliswaar uitstekende - cover van GAL.

Monika Triest

*Renée Van Mechelen, De meerderheid een minderheid. De vrouwenbeweging in Vlaanderen: feiten, herinneringen en bedenkingen omtrent de tweede golf, Leuven: Van Halewijck, 1996. ISBN 90-5617-082-1.*

### **De zeven levens van de kaaiman**

Een eerste kennismaking met Cuba en het regime van Fidel Castro hoeft niet te verlopen via de platgetreden paden van de politieke geschiedenis en de guerrilla in Latijns Amerika. Een alternatieve route is dan de cultuur, vooral de poëzie. Cuba hoeft daarom nog geen land te zijn met grote dichters of een dichtertlijk aangelegde bevolking, maar de lyriek is altijd wel besteed aan

een volk dat op zoek is naar deze vrije vorm van expressie als andere uitdrukkingvormen omwille van diverse redenen in de versukkeling zijn geraakt. "Vandaag weet ik niet wat me rest van dit eiland." Zo dicht Miguel Barnet in de bloemlezing "Cuba: De zeven levens van de kaaiman". De poëzie dus als sleutel tot een land en een volk? De samenstellers van de bundel hebben aan van alles gedacht en vooral de vrije associatie hun gang laten gaan. In de hoop dat het kleurenpalet niet de heroïek, maar wel de problematiek van een land op een dramatisch keerpunt van zijn geschiedenis in beeld brengt. De bevraging naar zichzelf is kleurrijk aanwezig zoals in een film als "Fresa y chocolate": kan men én revolutionair én homofiel tegelijk zijn? Of is het altijd een spel van welles-nietes?

Om de lezer niet uitsluitend te tracteren op gedichten staan er ook losse teksten tussen van eigen waarnemers uit Vlaanderen en Cubanen. Wie daarvan wil proeven moet wél iets afweten van de Cubaanse geschiedenis en daarbij de betekenis van woorden binnen en buiten de context weten. Als Juan Antonio Blanco schrijft, "José Martí stelde zich de vraag welke republiek hij wenste. Fidel Castro diende nu te weten welk socialisme hij wilde opbouwen", dan klinkt dat vrij hermetisch en onverstaanbaar. In principe ging het in de periode van Castro's machtsovername erom of het Oost-Europese model zou worden ingevoerd, of het op humanistische en liberale grondslagen gevestigde "martiïsme" dat sterk onder invloed van de vrijmetselarij stond. Even verder moet Blanco deze tweedeling verder vertalen in enkele proposities voor Cuba in de komende decennia. Zijn recept is nogal contradictorisch in de bekende noch-wel stijl: geen meerpartijsysteem, maar wel het breedst mogelijke pluralisme, geen privatisering maar wel socialisering van het beheer van de staatsgoederen. Dat gaat nog even zo voort, maar van een duidelijk omljnd programma is tenslotte geen sprake. Ook de verwijzing naar het openstellen van Cuba voor vreemde investeerders (ook buiten de toeristische sector) ontbreekt. Kortom, dit mooie boek met mooie Cubaanse gedichten in het Spaans en in Nederlandse vertaling is eerder een impressionistische dan doctrinaire uiteenzetting



over de Cubaanse problematiek.

*André Mommen*

*Rik Baeten, Bernard Desmet, Rudi Mortier, Marc Van Camp en Bart Vonck, Cuba. De zeven levens van de kaaiman, Brussel: Masereelfonds, 1996, 262 blz.*

## Diplomatie

“Wie de wereld wil veranderen, moet ten minste weten hoe zijn land zich opstelt in het internationale gebeuren”. Deze gevleugelde zin produceert Leo Tindemans in zijn woord vooraf bij Thuysbaerts boek “Het Belgisch buitenlands beleid”. Vraag is natuurlijk of na het lezen van dit boek de kennis van het buitenlands beleid inderdaad verkregen is om aan het veranderen te slaan. Thuysbaert is overigens docent Belgisch buitenlands beleid aan de KUL en in die functie is hij de opvolger van Tindemans als docent. Vandaar dat dit boek ook meer leest als een collegedictaat dan als een bevlogen geschrift waarin de ins and outs van de buitenlandse politiek worden beschreven.

Dit boek wil eerst en vooral geen geschiedenis bieden van de Belgische buitenlandse politiek, maar wel inzicht bieden in de complexiteit van de omgevingsvoorwaarden. Daarom wordt vooral systematisch ingegaan op de oogmerken en kenmerken van het Belgisch buitenlands beleid in het algemeen en op het bilaterale en multilaterale beleid m.b.t. bepaalde beleidsdomeinen. België voert een bilateraal beleid ten aanzien van de meeste landen. Delegaties vertrekken met de regelmaat van een klok naar de meest exotische bestemmingen. Koning en koningin gaan op officieel bezoek naar buitenlandse staatshoofden. Handelsmissies denken aan de commercie. België heeft overal ambassades of gezantschappen om contact te onderhouden met de buitenlandse regeringen of om landgenoten te helpen. Dat bilaterale beleid is uiteraard zou oud als de Belgische staat. En sinds België federaal is, lopen ook de ministers van de deelstaten de deuren plat van andere regeringen of deelstaten.

Rest uiteraard de vraag of België een

buitenlands beleid heeft dat gebaseerd is op principes en een strategie. Principes zijn er om zich doctrinair op te beroepen en om daden te kunnen rechtvaardigen. Een strategie is nodig om ook op langere termijn te werken aan het bereiken van bepaalde doelstellingen. Welnu, tot 1914 had België eigenlijk geen echt buitenlands beleid, omdat de regering met handen en voeten gebonden was aan de door de grote mogendheden opgelegd neutraliteit. Die neutraliteit definieerde immers ook wat men als België's nationaal belang zag: buiten elk internationaal conflict blijven en handeldrijven met iedereen op voet van gelijkheid. Na 1914 was die toestand totaal anders geworden. België ging op in diverse bondgenootschappen. Eerst met Frankrijk (1920-1936), daarna met de USA (1949-nu). Bondgenootschappen leggen al een hypotheek op het voeren van een eigen buitenlands beleid, omdat men een stuk autonomie opgeeft bij het zelf beoordelen van te nemen maatregelen. Dat gebeurt uit de overweging dat de strategische belangen dermate groot zijn dat alleen via bondgenootschappen het nationale belang kan worden veilig gesteld. Probleem is dan weer dat een bondgenootschap altijd een coalitie tegen een ander of anderen bezegelt. Met de NAVO weten we al dat die coalitie tegen de Sovjet-Unie was gericht. Daarmee was de vijand aangeduid.

Hoe gaat Thuysbaert met deze werkelijkheid om? Hij vertrekt van de abstracte vaststelling dat het buitenlandse beleid gedictieerd wordt door het onderhouden van goede betrekkingen met iedereen en het nastreven van vrede en veiligheid. De vrede is dan de beste garantie voor de veiligheid. Als klein land heeft België hier duidelijk gescoord, want “vele Belgen hebben een doorslaggevende multilateral rol vervuld.”

Hier komen we bij de crux van het verhaal: door af te stappen van het bilateralisme en over te gaan op multilateralisme heeft de Belgische diplomatie strategische invloed kunnen uitoefenen op het internationale systeem.

Dat wil natuurlijk niet zeggen dat België geen bilateraal beleid meer zou hebben. Thuysbaert besteedt aan dat bilateralisme 100 bladzijden opgedeeld naar geografische beleidsgebieden (Azië, de Arabische landen, Afrika, Latijns-Amerika, Zaïre, Rwanda en Burundi, Nederland

en Luxemburg). Het zijn hoofdstukken die bol staan van algemeen gebabbel. Op mysterieuze manier zwijgt Thuysbaert over eenvoudige dingen als de economische achtergrond van het Belgische Zaire-beleid of de invloed van de missies op dat beleid.

Even plichtmatig werkt de auteur dan de hoofdstukken over het multilaterale beleid af. Zo passeren de Europese integratie, de NAVO, de GATT en de Bretton Woods instellingen en de internationale politiek de revue. Dit gebeurt in een soort apodictische stijl die meer dan adembenemend is. Verpletterend is de wijze waarop Thuysbaert de multilaterale politiek reduceert tot een uit zichzelf tot stand komende consensus over technische oplossingen voor tegenstellingen die veelal onbenoemd blijven. Al deze gebeurtenissen hebben uiteraard voor België een betekenis. Maar daar blijft het dan ook bij, omdat Thuysbaert zich van de zure plicht ontheven voelt om de binnenlandse context erbij te halen. Wie bij Thuysbaert iets zoekt over de vredesbeweging en de acties tegen de plaatsing van de kruisraketten komt dus van een kale reis thuis. Thuysbaert komt alleen maar op dreef als hij het heeft over instellingen en overleg-structuren, niet als het gaat om belangenconflicten. Dat geldt ook als hij de politiek van de Bretton Woods instellingen behandelt. Hier is het alsof er geen belangenconflict is tussen Noord en Zuid, tussen arm en rijk. Het is dus een boek dat vlees noch vis is en daarom man en paard niet wil noemen. De aankomende Belgische diplomaten zullen er een leerboek met een zeer enge visie aan hebben. Het probleem is immers welke internationale actoren men onderscheidt en of die actoren allemaal regeringen (staten) en instellingen zijn, en of er ook nationale en multinationale belangengroepen zijn. Grote ondernemingen en financiële groepen opereren immers ook op het international schaakbord en treden daarbij niet altijd in het daglicht. Integendeel, een specifiek aantal internationale actoren schuwt doelbewust het licht van de schijnwerpers omdat zij er niet ten onrechte vanuit gaan dat te veel publiciteit hun belangen alleen maar kan schaden. Regeringen moeten zich immers legitimeren, internationale kapitaalsgroepen niet. Wie denkt dat het

Belgische buitenlandse beleid ten aanzien van Afrika alleen maar op Buitenlandse Zaken wordt gemaakt, vergist zich derhalve.

Deze problematiek van de “machten in het donker” is al vele malen beschreven en aan de kaak gesteld. Doch meestal ondervindt de reconstructie van de feiten heel wat tegenkanten. Officiële archieven blijven lang gesloten. De bedrijfsarchieven gaan slechts per uitzondering open. Veelal moet men wachten op de totale militaire nederlaag van een mogendheid om zowel inzage te krijgen in de geheime diplomatieke stukken en in de archieven van de machtige kapitaalsgroepen die bij dat buitenlandse beleid betrokken zijn geweest. Als we eens de archieven van de Generale of van de Union Minière konden openslaan ten behoeve van de Belgische Afrika-politiek, dan zouden we veel meer tegenkomen dan de snoeverijen van politici.

Gerald Aalders en Cees Wiebes konden de geheime gangen nagaan van het Wallenberg-imperium (Enskilda Banken en een compleet industrieel complex in Zweden) voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog. De Wallenbergs verkeerden toen aan de top van hun macht in Zweden omdat ze de fabricage van kogellagers in Europa controleerden. Ze hadden bevoorrechte contacten met de top van de Duitse oorlogsindustrie (IF Farben, Bosch) en vormden deze oorlogslobby een internationaal consortium. Uiteraard bleef Zweden buiten de oorlog. Niets hoefde de nazi's aan te sporen om Zweden te overrompelen, omdat het neutrale Zweden grondstoffen en logistieke hulp leverde aan de Duitse oorlogsmachine. De diplomatie in deze? Welnu, na 1945 werden de Wallenbergs keurig met rust gelaten. Ze mochten hun zaakjes in de USA afwikkelen, omdat ze nu een pion waren geworden in de anti-Sovjet alliantie die in de maak was. De Zweedse regering steunde dat project, want het neutrale Zweden zou immers een zwaar bewapende vesting worden, een pion in het netwerk van de Koude Oorlog. Dat de Wallenbergs niet los opereerden van de buitenlandse politiek van Zweden wordt ook nog aangetoond door de rol die een telg uit het roemrijke geslacht speelde tijdens de oorlog in

Budapest. Raoul Wallenberg was daar gestationeerd als diplomaat, als humanitaire toeverlaat voor bedreigde joden, maar ook als geheime agent in dienst van zijn familiebelangen én de Amerikaanse geheime dienst OSS (voorloper van de huidige CIA) die eveneens tijdens de oorlog een voet aan de grond had in Zweden. Raoul Wallenberg verdween daarna, naar men mag aannemen als arrestant van de Sovjets. Hij zou daarna niet meer boven water komen. Niemand weet derhalve met zekerheid wat hem gebeurd is. Ook de auteurs van dit intrigerende boek niet.

*André Mommen*

*P.I. Thuybaert, Het Belgisch buitenlandse beleid. Een inzicht in de internationale actuele omgeving, Leuven/Amersfoort: Acco, 1995, 352 blz., 1260 frank.*

*Gerard Aalders en Cees Wiebes, The art of cloaking ownership. The case of Sweden, Amsterdam: Amsterdam University Press, 1996, 210 blz.*

### **Pierre-Theodore Verhaegen (1796-1862)**

Sinds meer dan 100 jaar viert men aan de ULB en de VUB te Brussel de Sint-Verhaegen-feesten ter herinnering aan de stichter van de ULB Pierre-Theodore Verhaegen.

In 1995 werd "een voorbeeld van een familie-archief: Lammens-Verhaegen" aan het KADOC te Leuven overgemaakt<sup>1</sup>. Hierin had Arthur Verhaegen, kleinzoon van Pierre-Theodore, zijn persoonlijk archief en dat van de ganse familie (o.m. zijn vader en schoonvader...) verzameld. Alleen het familiearchief van grootvader Pierre-Theodore was door zijn zoon grotendeels vernietigd.

Dit jaar werd de 200ste verjaardag van de geboorte van Pierre-Theodore aangegrepen om een tentoonstelling te organiseren in Bosvoorde en een herdenkingsboek uit te geven. Enkele vorsers uit de kringen van de ULB en de VUB en van de "Familievereniging Verhaegen" (waaronder ook een aantal historici) hebben een boek uitgegeven dat uitgegroeid is tot een zeer

verscheiden en zeer boeiende studie, uitgegeven bij de VUBPRESS.

Dat zowat vijftien verschillende auteurs hun medewerking aan het boek verleenden, heeft natuurlijk voor- en nadelen. Een voordeel is wel dat men zeer diverse deskundigen aan het woord heeft gelaten en dat zo een zeer ruime diversifiëring mogelijk was. Een nadeel is dat niet alle bijdragen even belangrijk en waardevol zijn. Men kan zich afvragen of er niet wat al te veel aandacht werd besteed aan de familiale voor- en nageschiedenis van Pierre-Theodore Verhaegen en of men niet beter wat meer oog had gehad voor de maatschappelijke, intellectuele en politieke context waarin hij leefde en werkte.

Wanneer men dit werk vergelijkt met de magistrale studie van Jan De Maeyer over kleinzoon Arthur, dan kan men alleen hopen dat ooit een historicus een dergelijke studie aan de grootvader zou wijden, een grootvader die zeker even belangrijk is geweest voor de geschiedenis van ons politiek leven.

Pierre-Theodore Verhaegen was een zeer belangrijke figuur in het politiek en intellectuele leven van het midden van vorige eeuw, afkomstig uit een Vlaamse familie uit de gegoede burgerij, die vanuit Rijmenam, via Werchter, naar Brussel was verhuisd. Hij bleef een consequente tweetalige in een bijna uitsluitend verfranse Brusselse bourgeoisie. Van afkomst was de familie overtuigd katholiek. De peetoom van Pierre-Theodore was zelfs rector van de Katholieke Universiteit Leuven (nog in 1836) en een neef was als jezuïet rector van een universiteit in de VS. De nakomelingen van Pierre-Theodore zouden terugkeren naar de katholieke kerk en zich zelfs bij de kringen van het ultramontanisme vervoegen.

Pierre-Theodore was een militant vrijdenker en anticlericaal, maar hij bleef tot tegen het einde van zijn leven praktizerend katholiek maar bijna fanatiek gekant tegen elke inmenging van de kerk in het openbaar leven. Op zijn sterfbed weigerde hij elke bijstand van een katholiek priester en eiste een burgerlijke begrafenis. Hij stierf dus volkomen buiten de kerk. Dit laatste werd hem uitermate kwalijk genomen door zijn zoon en kleinkinderen: vader en grootvader had de familiale katholieke traditie verraden. Zij stapten

niet mee op in de begrafenisstoet en woonden de plichtigheid, georganiseerd door de loge, niet bij. Dat zou ook de reden geweest zijn dat het grootste deel van het archief van Pierre-Theodore, in het bezit van de familie, vernietigd werd.

Pierre-Theodore is op zeer diverse terreinen actief geweest. Hij was een eminent jurist, advocaat en hoogleraar. Maar terzelfdertijd was hij gedurende heel zijn leven uiterst bedrijvig in de politieke wereld, binnen de conservatieve vleugel van de liberale partij, als burgemeester van Bosvoorde, als provincieraadslid, maar vooral als volksvertegenwoordiger. Twee maal was hij zelfs voorzitter van de Kamer van Volksvertegenwoordigers. Hij was ook een van de stichters van de Liberale Partij en lange tijd een van de leidende figuren ervan. Hij behoorde tot de militant-vrijzinnige vleugel en als doctrinaire conservatief was zijn sociale bekommernis groot maar wel paternalistisch.

Eigenaardig en wellicht te weinig bekend is dat hij slechts schoorvoetend de Belgische Omwenteling en de nieuwe staat heeft erkend. Hij weigerde zelfs te zetelen in het Nationaal Congres "want dit strookte niet met zijn overtuiging". Hij schuwde elk geweld en dus ook de omwenteling van 1830 en hij bleef een bewonderaar van koning Willem I. Zelfs wanneer hij, als realistisch politicus, de Belgische staat en de nieuwe monarchie had erkend, bleef hij wellicht in zijn hart een orangist, zoals nog in 1838 een vriend vermeldde.

Hij was echter vooral een van de grote figuren uit de wereld van de vrijmetselarij. "Het maçonnieke beginsel is mij een aangeboren beginsel, dat mij in moeilijke ogenblikken troost en vreugde brengt", schreef hij in 1852. Zijn maçonnieke activiteiten waren zeer sterk verweven met gans zijn leven, ook met de politiek. De vrijmetselarij gaf hem grote kansen in de politiek, maar hij stelde aan de andere kant alles in het werk om de loge te politiseren. Hij stelde de maçonnerie in dienst van het toenmalige liberalisme. Voor hem was dat één strijd: de bevrijding van het menselijke individu.

Zijn lidmaatschap van de loge heeft hem ongetwijfeld gebracht tot wat hij zelf, en velen met hem, zijn grootste opdracht achtte, de oprichting van ULB: een tempel voor de

wetenschap en voor de bevrijding der geesten. Men heeft hem lange tijd beschouwd als dé stichter van de ULB. Recent onderzoek heeft uitgewezen dat hij waarschijnlijk wel dé grote bezieler en verdediger was, maar dat ook anderen, zoals Auguste Baron, Alphonse Quételet e.a. hierin een zeer belangrijke rol hebben gespeeld.

Jan De Maeyer typeert Pierre-Theodore Verhaegen als volgt. "Hij was een figuur van formaat. Terecht kreeg hij een standbeeld op de binnenplaats van het vooroorlogse hoofdgebouw van de Université Libre de Bruxelles... Hij bewerkte de opleiding van de intellectuele progressieve elite en haar binding met het anticlericale liberale gedachtengoed."

1 KADOC-nieuwsbrief, maart 1996.

*Werner Vandenabeele*

*Pierre-Theodore Verhaegen (1796-1862), Brussel: VUBPRESS, 1996.*

### **De vrijzinnige traditie in België**

De vrijzinnigheid in België heeft een lange en taaie traditie. Maar de geschiedenis ervan is weinig of onvoldoende bekend. Aan de Vrije Universiteit Brussel, een instelling die het product was van de vrijzinnige strijd, bestaat al vele jaren een wetenschappelijk centrum dat de geschiedenis van de Verlichting of het rationalisme bestudeert, doch we hebben tot nu moeten wachten eer historici uit die omgeving een handzaam overzichtswerkje publiceerden over het rijke verleden van de vrijdenkerij.

De vrijdenkerij ontstond in haar georganiseerde vorm in het begin van de tweede helft van de vorige eeuw. Het waren vooral kleinburgers, hun intellectuelen, en delen van de geschoolde arbeidersklasse in de steden (de "arbeidersaristocratie") die zich tot deze clubs aangetrokken voelden. De vrijdenkers verenigden zich met de expliciete doelstelling om de greep van de katholieke kerk op het openbare leven terug te dringen. Uit die vrijdenkersgroepen stamden de fondsen voor burgerlijke

begraffenissen, liga's voor het lekenonderwijs, filosofische debatingclubs en tenslotte ook politieke clubs die aan de basis zouden liggen van de socialistische arbeidersbeweging. Doch dat laatste was slechts een aftakking die te maken had met een politieke bewustwording binnen de arbeidersklasse en die niet het product was van een doelbewuste politieke oriëntatie. In de vrijdenkerij bleef het links-liberale element sterk aanwezig. En dat links-liberale element stelde zich bewust boven de klassenstrijd door de idealen van de Verlichting te vertalen voor een kleinburgerlijk publiek dat smachtte naar respectabiliteit. Die respectabiliteit was dan een afgietsel van de liberaal-burgerlijke cultuur. Het geloof in de opvoeding en in de stichtende preek werd op die manier ook de arbeidersbeweging binnengedragen.

Jeffrey Tyssens en Els Witte slagen er perfect in om deze contradicties in de vrijdenkerij van de vorige eeuw bloot te leggen. Ze wijzen er ook op dat de vrijdenkerij langzaam maar zeker haar impact op de politiek verloor naarmate de liberale en socialistische partijen vooral hun klassekarakter gingen benadrukken. De opkomende Belgische Werkliedenpartij (BWP) wist na verloop van tijd niet goed raad met de agressieve anti-clericale groepen in haar midden in een periode dat het aantrekken van nog katholieke arbeiders een electorale boodschap was. De BWP zou langzaam maar zeker haar luidruchtige vrijdenkers marginaliseren en erop wijzen dat godsdienst een "privé-kwestie" was.

Toen in het interbellum de BWP in coalitieregeringen met de katholieken kroop, bleek ook dat het felle anti-clericalisme geen politieke respons meer hoefde te verwachten en dat de socialistische leiders het feit van het gesubsidieerde katholieke onderwijs erkenden. Binnen de liberale partij was de toestand al niet anders.

De georganiseerde vrijdenkerij verloor weldra haar politieke betekenis en vegeteerde verder. Misschien niet als een secte, maar dan toch met een sterk exclusief karakter. Na de Tweede Wereldoorlog kwam vooral in Vlaanderen een zekere vernieuwing aan bod toen, in navolging van het Nederlandse voorbeeld, hier een Humanistisch Verbond werd opgericht dat zich

positief-gematigd wilde opstellen in ethische en filosofische kwesties. Pas in een volgende etappe gingen ook de franstaligen over op dat model. De vrijdenkerij stierf daarna een stille biologische dood. Voortaan zou men spreken over "vrijzinnigheid". De georganiseerde vrijzinnigheid voorzag zich van een koepelstructuur en begon zich binnen de verzuilde context te ontplooien als een mini-zuil met een eigen dienstverlening, met structuren die afgekeken waren van de katholieke zuil. Men profiteerde ervan om bij elk groot politiek compromis de kassa te laten rinkelen voor de eigen organisaties. De deconfessionalisering van de samenleving kwam de vrijzinnigheid te hulp. Niet dat het volk dat uit de kerk wegbleef automatisch bij het Humanistisch Verbond binnenstroomde, maar wel dat het clericale monopolie veel gemakkelijker dan voorheen doorbroken kon worden door een beroep te doen op het principe van het gesubsidieerde pluralisme.

Dit boekje geeft een helder overzicht van die overgang van vrijdenkerij naar vrijzinnigheid. Het belicht de historische breuklijnen en de impact van de beweging. Gelukkig ontbreekt ook de hagiografische toonzetting en vooral ten aanzien van het kleinburgerlijke karakter van de vrijdenkerij uit de vorige eeuw zijn de auteurs zeer kritisch. Maar naarmate het verhaal vordert verdwijnt die kritische teneur. In de conclusies wordt nog gewezen op heel wat pijnpunten. De kruisbeelden zijn nog niet verdwenen uit de openbare gebouwen en scholen. Katholieke prelaten zijn nog altijd opdringerig aanwezig op nationale plechtigheden. Kortom, wie dacht dat de feitelijke scheiding tussen kerk en staat een realiteit is, komt bedrogen uit. De auteurs hebben dus hun strijdbaarheid niet in de mottenballen gewikkeld.

Toch is er iets wat stoort in dit boek en dat is wel dat de positie van de vrijmetselarij grotendeels onbesproken wordt gelaten. Waren de vrijdenkersgroepen tot op zekere hoogte niet de uitlopers van de vooruitstrevende loges of van individuele logebroeders op zoek naar een democratische aanhang? In welke mate werden de vrijdenkersgroepen gestuurd vanuit de loges? En gebeurt dat nog steeds met de vrijzinnige

organisaties? Men kan zich immers niet van de indruk ontdoen dat het Humanistisch Verbond tot op zekere hoogte een mantelorganisatie is van de loges met hun diverse obediënties. Uiteraard, de vrijmetselarij vormt zeker geen organisatorische eenheid. De politieke breuklijnen tussen liberalen en socialisten hebben zich uitgediept. Maar hoe kan deze vrijmetselarij anders naar buiten treden dan via het Humanistisch Verbond? Over dit alles zwijgen de auteurs decent. Voorts houden de auteurs het bij een soort verslaggeving die geen inzicht biedt in getalsmatige verhoudingen. Statistieken ontbreken. Uit welke (kleinburgerlijke) kringen recruteert men bij voorkeur? Wie zijn de denkers of de ideologen die het vrijzinnige discours op smaak brengen? Wat dat laatste betreft vallen hier en daar wel wat namen, maar dan ook weer niet in die zin dat zij gelden als gidsfiguren. Daarom eindigt dit boek ook met het opsommen van institutionele problemen (erkenning als te subsidiëren zuil) en kwesties (abortus, Schoolpact). Kortom, dit boekje nodigt derhalve ook uit om bepaalde blinde vlekken weg te werken.

André Mommen

*Jeffrey Tyssens en Els Witte, De vrijzinnige traditie in België, Brussel: VUBPRESS, 1996, 167 blz.*

### Mythes

“L’oubli et je dirai même l’erreur historique, sont un facteur essentiel de la formation d’une nation et c’est ainsi que le progrès des études historiques est souvent pour la nationalité un danger.” Aldus Ernest Renan in “Qu’est-ce qu’une nation” (geciteerd door Hobsbawm in “Natie en nationalisme sinds 1780”). Het zou als motto kunnen dienen bij het boek “Les Grands Mythes de l’Histoire de Belgique, de Flandre et de Wallonie”, gepubliceerd onder de directie van Anne Morelli.

Het doorprikken van mythes is een bezigheid die zelden in dank wordt afgenomen. Binnen elke groep mensen (te beginnen met het gezin en de familie) worden mythes gekoesterd die van generatie op generatie worden overgeleverd en op

den duur dermate geheiligd zijn door de traditie, dat elke correctie het aspect van heiligschennis krijgt. Het was voorspelbaar, dat dit met het boek van Anne Morelli zou gebeuren, in deze zin dat men binnen elke afzonderlijke groep (rabiante flaminganten, wallinganten en belgicisten) geneigd zou zijn de afbraak van de mythes van de andere groepen toe te juichen en woest te worden over de afbraak van de eigen mythes. Zo is het blijkbaar gebeurd. In Wallonië werd de verontwaardiging over sommige aspecten van het boek zo ver gedreven, dat de Waalse regering opdracht gaf aan de “Fondation Jules Destrée” om het politiek portret van deze door het Wallingantisme heilig verklaarde schrijver en politicus, zoals het in “Les Grands Mythes” geschetst wordt, in een pamflet te “corrigeren” en de échte en onvervalste waarheid te laten horen. Het gevolg is, dat in Wallonië niemand het boek van Anne Morelli kan kopen zonder dat pamflet er op de koop toe bij te nemen. Als men dit als poging tot censuur zou beschouwen, zou het een ernstige zaak zijn; maar het is vermoedelijk redelijker om het alleen maar lachwekkend te vinden.

Het is natuurlijk geen toeval dat dit boek in deze periode geconcipieerd en geschreven werd. De dynamiek van de staats hervorming blijkt zich niet alleen verder te zetten, maar de afgelopen pas goed op dreef te komen. En men mag aannemen dat het idee om een boek als dit samen te stellen ontstaan is uit de overweging, dat in een complexe situatie als de “Belgische”, waar drie nationale mythes tegenover elkaar staan en in sommige opzichten met elkaar verstrengeld zijn, enige helderheid nuttig zou kunnen zijn. Een mythe is, zoals een van de medewerkers aan het boek laat opmerken, in se een neutraal gegeven. Maar het subjectivisme dat erin vervat zit kan in bepaalde omstandigheden — vooral in conflictuele omstandigheden — een stuwkracht leveren voor gevaarlijk avontuur. Een staats hervorming zoals die jaren geleden in dit land werd ingezet en nog altijd aan de gang is, is in haar concrete uitwerking een zakelijke en nuchtere aangelegenheid, die beter niet vertroebeld wordt door de hoogdravende retoriek van emoties.

Het werk van Anne Morelli (waaraan meer dan

twintig specialisten een bijdrage leverden) kan in die zin bijdragen tot de mentale hygiëne. En wanneer een lezer door deze of gene passage in het boek geërgerd wordt, doet hij er goed aan zich af te vragen of zijn ergernis ontstaat uit de eigen historische kennis of uit de pijnlijke ervaring dat hier een hem dierbare mythe wordt doorprikt. Men hoeft dit boek overigens niet als een evangelie ter hand te nemen. Geschiedschrijving bestaat voor een belangrijk deel uit interpretatie van feitelijke gegevens en kan dus aanleiding geven tot uiteenlopende meningen. Zo meen ik in dit boek toch accentverschillen te vinden wat betreft de behandeling van de Belgische mythes. Dat is geen kwalijke zaak, integendeel: hieruit blijkt de ernst waarmee het werk is samengesteld. Het is immers geen prijzenswaardige onderneming, oude mythes te vervangen door nieuwe en dogma's te bestrijden met andere dogma's.

Afgezien van deze overwegingen is het een boek dat al wie zich voor geschiedenis interesseert geboeid zal lezen. Het is met grote helderheid geschreven en toegankelijk voor een ruim publiek. Het is wellicht niet onnuttig te specificeren, dat deze bespreking van het boek gebaseerd is op de lectuur van de Franse versie.

Willy Courteaux

*Les Grands Mythes de l'Histoire de Belgique, de Flandre et de Wallonie, sous la direction de Anne Morelli, Brussel: Ed. Vie Ouvrière, 1995.*

*De grote mythes uit de Geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië, door prof. Anne Morelli, Berchem: EPO, 1996.*

### Hergé

Generaal de Gaulle zou ooit eens gezegd hebben: "Mon seul rival international, c'est Tintin!". Deze uitspraak mocht niet ontbreken in de recente biografie die de Franse journalist Pierre Assouline publiceerde over Georges Remi, de "vader" van Kuifje. Het is tevens de tweede biografie die Assouline schreef over een beroemde "Belg". Enkele jaren geleden zorgde zijn biografie over Georges Simenon voor een kleine aardverschuiving toen hij een aantal minder frisse

aspecten uit het verleden van de "vader" van Maigret publiceerde. Wat zou Assouline nu te onthullen hebben over Hergé?

Na lezing van de biografie valt het nogal mee met de "onbekende" aspecten van de Brusselse striptekenaar. Assouline heeft naar beproefd recent dieper gevangen in Remi's verleden en een puzzel in elkaar gelegd. Maar van opzienbarende onthullingen is geen sprake, wel van het plaatsen van Hergé's persoonlijk en politiek denken en handelen in een bredere context.

We wisten allemaal dat Remi begonnen was als striptekenaar van "Tintin" bij de rechts-katholieke krant *Le XXe Siècle*, dat hij in de oorlog de strip verderzette in de "gestolen" *Le Soir*, dat hij na 1944 enige bange momenten had beleefd, maar al in 1946 weer mocht publiceren dankzij katholieke protectie, dat hij anti-semitische denkbeelden koesterde en te vinden was in de kringen van rechtse bourgeois-padvinders, Rexisten, bruine clericalen en alles wat naar de Nieuwe Orde en de Rechtse Revolutie zweemde. Hij bleef ook na 1945 in die vriendenkring zwemmen met levenslange vriendschappen voor de Nieuwe Orde journalisten Robert Poulet (*Le Nouveau Journal*) en Raymond de Becker (*Le Soir*) die ook op zijn gulle financiële steun mochten rekenen toen ze na de oorlog blut waren.

Hergé werd al in de jaren dertig een ondernemer in strips. Zijn strips in de krant werkte hij om tot albums. Daarvoor had hij een uitgever gevonden in Doornik, bij de katholieke familie van uitgevers Casterman. Later ging hij zijn albums hertekenen, moderniseren en inkleuren. Zijn strips werden eerst in Frankrijk, maar weldra in meerdere landen (o.a. Portugal) in kranten afgedrukt. Hergé zette een "studio" op die veel handwerk moest overnemen, doch ondanks deze vorm van "industrialisering" bleef hij zichzelf als een artiest beschouwen die de auteur van zijn strips (behalve Kuifje ook Kwik en Flupke; Jo, Jet en Jokko) wilde zijn en die het creatieve werk opeiste. Hij verschilde hierin van Walt Disney die de industriële toer was opgegaan en ook een grote filmstudio stichtte, zonder daarbij de "auteur" te zijn van zijn striphelden. Disney verkocht zoals de eerste de beste fabrikant enkel een "product" onder zijn firmanaam.

Ook het privé leven van Hergé komt aan bod.

Dat liep niet over rozen. Georges Remi liet al snel zijn katholicisme vallen en schakelde over op een vorm van mysticisme. Zo vreemd was dat niet, want de ideologische crisis van de jonge katholieke intellectuelen in de jaren dertig had immers onder impuls van Rex gezorgd voor vertwijfeling. De Nieuwe Orde deed de rest. Dat belette niet dat de artiest Hergé voor de ogen van de buitenwereld in de katholieke stal bleef rondhangen. De echte breuk kwam pas veel later, in de jaren vijftig. Doch omdat de kopers van de strips vooral uit katholieke kringen kwamen, werd dat feit verhuuld. Hergé, zo blijkt tussen de regels door, was een alcoholist of ten minste eens stevige drinker. Maar nog andere persoonlijke kenmerken worden door Assouline aangeroerd. Georges Remi had last van depressies die hem het werken onmogelijk maakten. Dat openbaarde zich na 1945 toen hij politiek en professioneel moeilijk zat. En dat noopte de uitgever van het weekblad *Kuifje* om zijn auteur omzichtig te behandelen en hem ook de effectieve leiding van het weekblad te ontfutselen. Wat de nodige tegenstellingen opleverde.

Remi trouwde tweemaal. De eerste maal met een secretaresse op de redactie van *Le XXe Siècle* en dat onder druk van abbé Norbert Wallez die er de lakens uitdeelde. Assouline wekt de indruk dat die eerste echtgenote (Germaine Kieckens) de vriendin of meer dan dat was van de autoritaire en pro-fascistische Waalse abbé. Het wordt pas interessant als we vele bladzijden later vernemen dat Georges Remi geen kinderen kon verwekken als gevolg van een medische behandeling met bestraling. Was hij dan een gefrustreerde "kindervriend"? Allicht niet, want hij liet ooit eens de politie komen omdat in de buurt van zijn woning spelende kinderen te veel lawaai maakten. Zijn tweede echtgenote ontmoette hij in de jaren vijftig in zijn eigen *Studio* en met deze Fanny de Vlaminck zou hij vele jaren later in het huwelijk treden. Zijn eerste vrouw weigerde te scheiden.

Deze biografie schetst niet alleen het privé leven van ene Georges Remi die weldra als de grote Hergé door het leven zou gaan, maar ook Hergé's universum, nl. het universum van geesteskind *Kuifje* en diens "vriendenkring". Volgens het recept dat Assouline al in zijn biografie van Simenon hanteerde, geeft dat een

mengeling van bespreking en situering van het oeuvre in samenhang met de persoonlijke evolutie van de scheppende kunstenaar en diens bedrijf (hier de *Studio Hergé*). Hergé's oeuvre is niet altijd van dezelfde kwaliteit en daarover doet Assouline nogal zeurderig. Maar over het plaatsen van Hergé in de socio-culturele context is Assouline minder goed onderlegd. Georges Remi is altijd een francofone Brusselaar gebleven en dat aspect komt in deze biografie maar matig aan bod. Ook weet Assouline geen raad met de Vlaamse kwestie. Het leven van het weekblad *Kuifje/Tintin* blijft onderbelicht. De fabriek van het weekblad vormde nochtans generaties van striptekenaars die zich in een zekere mate konden beschouwen als de "leerlingen" van Hergé. De ideologische winkel van het weekblad was rechts en Hergé was er de scout van. Er liep bij Hergé een rechtstreekse lijn vanuit de katholieke scouts, waarvan Georges Remi lange jaren lid was, via *Le XXe Siècle*, de collaboratie naar het weekblad *Kuifje*. In het weekblad schreven anoniem ex-collaborateurs (o.a. Poulet) of ze werkten er aan mee. Dat was niemand ontgaan in 1946 en ook daarna nog zouden er campagnes tegen Hergé, de tekenaar in de "gestolen" *Le Soir*, worden gevoerd. Georges Remi dacht daarom even aan emigreren naar Argentinië, waar het regime van Perón gastvrij was voor fascistten.

Was Hergé dan een fascist? Dat is onduidelijk of niet direct op te sporen in zijn werk. Hij beweerde altijd dat hij de denkbeelden van zijn tijd verwoordde, dus anti-communisme, anti-semitisme, conservatisme en scoutachtig gedrag van zijn held *Kuifje* weerspiegelden de normen van zijn rechtse omgeving. Het waren ook de denkbeelden van zijn tweede vader, nl. de abbé Wallez die trouwens na de oorlog tegen een veroordeling zou oplopen wegens collaboratie. De bewonderaars van Hergé wijzen graag op zijn "humanisme" en dan vooral naar zijn vriendschapsrelatie met de Chinese student te Leuven Tchang Tchong-Jen. Het ene hoeft echter het andere niet uit te sluiten. En liefde voor een Chinees kon blijkbaar gecombineerd worden met overhollen anti-semitisme. Waartoe Georges Remi dus in staat was.

Assouline heeft een neutraliserende houding aangenomen tegenover zijn hoofdpersoon. Hij



heeft Hergé vooral veel krediet gegeven als artiest en hem streng beoordeeld voor zijn anti-semitisme (in de strip *De Geheimzinnige Ster*) of verweten na 1945 zich als een "slachtoffer" van de repressie te hebben beschouwd. Het vervelende is echter dat er diverse schemerzones in het leven en het werk van Hergé zijn blijven bestaan en dat Assouline geweigerd heeft om daar enige opheldering over te geven. Was Georges Remi misschien homoseksueel? Het woord wordt niet gebruikt in dit boek. De verhouding met de Chinese student Tchang lijkt er "verdacht" veel op.

Ideologisch konden de striptekenaars uit de generatiecohort van Hergé moeilijk anders dan de door de katholieke kerk geëiste afwezigheid van vrouwelijke personen in de strips aanvaarden. Bij *Kuifje* komen ze aanvankelijk slechts als oude huishoudsters naar voren, later in de stereotype persoon van de a-seksuele Milanese nachtegaal Castafiore ("Kuisse Bloem").

Mannenvrienschappen domineren ook in de strips van het weekblad *Kuifje*. Bij Edgard P. Jacobs was dat het duo Blake & Mortimer, bij Bob De Moor verscheen het duo Barelli en Moreau. Maar of de moraal van al deze fictieve helden overduidelijk katholiek was, kan niemand zeggen. De striphelden gaan in elk geval niet naar de kerk. Ze maken zich geen zorgen over hun carrière of hun inkomen. Ze planten zich niet voort en ze verouderen ook niet. Ze hebben de eeuwige jeugd en overwinnen het kwade. Maar strips waren er voor de jeugd (meestal jongens) en dan vooral voor een jeugd die onder de duim werd gehouden en dus behoefte had aan een portie escapisme. Hergé en zijn industriële tekenaars leverden dat. Toen er meer concurrentie kwam op de stripmarkt, bleek ook de broosheid van Hergé's ideologisch concept. Zijn schepping *Kuifje* kon alleen maar een beschermd monument worden, een oeuvre dat na zijn dood moest verstenen in de befaamde albums, en niet de basis worden voor een imperium à la Disney. Georges Remi was te veel een ambachtelijke artiest en te weinig een industriële ondernemer.

*André Mommen*

*Pierre Assouline, Hergé. Biografie, Amsterdam: Meulenhoff/Leuven: Kritik, 1996, 540 p.*